

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐԹՈՒՄԱՂԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԺՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՂԱՆԳԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Կրօնական. Աստածաբանական եռհունդը, Ս. Մենդեան
սօնին առթիւ. Ե. Ե. Դ.— 2. Խմբագրական. Պնտրիւն եւ եկեղե-
ցի (Թ).— 3. Առաքելականութիւն Հայց. եկեղեցւոյ.— 4. Կրօնական.
Ո՛չ Մարմնով՝ այլ հոգւով. Թ. Ե. Գ.— 5. Պատմական. Չիքենեաց
շերան վրայ Աշակերտարանի եւ Բլրի եկեղեցիները եւ Հայկական Վան-
ֆեր. Մ. Ե. Ա.— 6. Լոռւ Սրինգը. Արսէն Երկաթ.— 7. Բանաս-
տեղծական. Դարուս Երկրորդ Տարին. Վիլքոն Հիւօ. Թրգմ. Թ. Ե.
Գ.— 8. Մանկավունիի ծառերուն մէկ ճոր Զննագիրը. Ե. Ե. Դ.—
9. Մասնախօսական. Կիլիկեան Կսկիծներ. Վանքագիրներ Կիլիկիոյ
Կաթողիկոսական դիւանէն. Բ. Ե.— 10. Դարձեալ Ծով-Դղեակ. Բ.
Ե.— 11. Սիւնի Լուսաբանութիւնները. Բ. Ե.— 12. Կաթողիկէ Ե-
կեղեցի եւ Կաթողիկոս.— 13. Չիքենեաց շերան ժողովը. Բ. Ե.—
14. Նշխարք Նախնեաց Մասնագրութեան. Հրապարակեաց Ծ. Բ. Մ.—
15. Ս. Թակոբի Ներսէն:

The S I O N, an Armenian Monthly of Religion
Printed in JERUSALEM - PALESTINE

Ս Տ Ա Յ Ա Ծ Ե Ն Ք

14. ԿԵԱՆՔԻ ԴԱՍԸ ՄՈԼՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՀԱՆԴԷՊ, Գրեց՝ Գեորգ Արքեպ. Ասլանեան. Տպ. «Կիլքէմպերկ» Կ. Ն. Մագասնեան, Կ. Պոլիս, 1928. 110. Գին 60 դր. կամ 50 տէթ:

15. ՅՈՐԵԼԵՆԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ ԹԵՐԱՅԻ ԱՂՔԱՏԱԽՆԱՄԻՆ (1861-1927) ԵՒ ԴԱՐՄԱՆԱՏԱՆ (1897-1927) Տպգր. 1927. Յ. Մ. Սէքեան, Կ. Պոլիս. 8° էջ 198.

16. ARMENIACA, Herausgegeben Von K. ROTH. Fasc. II, Leipzig Im Verlag der Asia Major, 1927.

[M. Y. Agathon Rey a contribué à la publication de l'ARMENIACA en sous-criant à 25 exemplaires.]

17. ՀԱՇՈՒԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒՐՈՊԱՅԻ ՀԱՅՈՑ ՀՐԱԺԱՐԵԱԼ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱԿ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՊԱԼԱՔԵԱՆԻ, 1925-1928 1928 Մարտի Տպ. Արար, 8° էջ 16:

18. Վահան Համբարձումեան՝ ԳԻՒՂԱՇԽԱՐՀ, Պատմական, Ազգագրական Ուսումնասիրութիւն Տպ. «Տարօն», Փարիզ, 1927. Հրատ. Կովստնի «Վերա-շինաց Միութեան». Մատենաւար, Թիւ 1. պատկերազարդ եւ փաշտով (Սե-րասիոյ տրչանք), 8° էջ 280:

19. Սուրբ Յակոբ Տէսաւնը, Երուսաղէմէ Սուրբ-Յակոբ վանքմըզըն հազգընտ ալիք մէտիլէի անիպանէ. Էսէրի Սարգիս Սերայսարեան, Պէրոսա Տէր Յովնանէտեան մարպաասընտա քապ օլունմուտ տուր. 1928. փոքր 8° էջ 12, գին 1 դր.:

20. ԿԵԱՆՔԻ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ, Դասադարեալը եւ Երագի մը գինը, [գրեց] Արքիար Արքիարեան (Հայկակ), հրատ. Վահան Զարդարեան. Տպ. Յաբէթ-Պաղտասար, Գանիքէ, 1928, 8° էջ 60+20. Գին՝ 5 Ե. Գ.:

21. ՕՏԱՐԸ, Ողբերգութիւն երեք Արարուածով. [գրեց] Գրիգոր Վահանեան. հրատ. Վ. Ուզունեան Գրասան, Թիւ 5. Տպ. Տէր Յովնանէտեան, Պէրոս, 1928. 8° էջ 36. Գին՝ 5 Երան:

22. Յ. ՍՈՒՖԵԱՆ, Եգիպտոսի հայ Մէմփոսներն ու Իսխանները Քաթիմեան Շրջանին. Գանիքէ, Տպ. Լուսարահ, 1928. 8° էջ 80. վերջը Գանիքէի փաշտ մը. Գին՝ 8 Ե. Գ.:

23. ՄԱՆՁԵՍՈՐԻ ՀԱՅ ՏԻԿՆԱՆՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ, ԻՐ ՔՍԱՆԱՄԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԹԻՒ. 1908 — 1928. Տպ. Մասիս. Փարիզ. է 8° 40.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

ԱՍՏՈՒԱՆԳԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

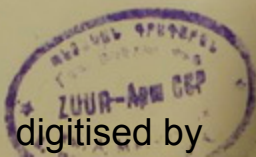
Ս. ՆՆՆԴԵԱՆ ՏՕՆԻՆ ԱՌԹԻՒ

2. — «Եւ վերացաւ վառօք». — Ո՛ր է է կեանք՝ որ գերազանցապէս կը նստիր ու ժողովային իրական պէտքերու քահանայութիւն կամ քաղաքակրթութեան զարգացումին՝ յարգանքի կամ տեսակ մը պաշտամունքի առարկան կ'ըլլայ եւ բախտաւորեալներուն համար: Սակայն անհատական այդ կախարդանքը չի դիմանար երկար ատեն, վասնզի իրարու յաջորդող հանճարներու դործունէութեան շնորհիւ հեռզհեռէ կը լեցուի նախորդներու թողած թերին, որով եւ իւրաքանչիւր աշխատանքի բաժին սահմանուած է խառնուելու զանգուածային ամբողջի մը հետ՝ որ գուցէ ամբողջանալիք չունի բնաւ:

Մեր այս հասարակ փորձառութենէն կը տարբերի սակայն այն երեւոյթը՝ որուն հանդիսատես կ'ըլլանք Աւետարանի յայտնութեամբը: Յիսուսի կեանքն ու օրինակը, խօսքն ու գործերը մէկ անգամով միայն կը յաջողին ստեղծել այն հոգեկան աշխարհը՝ ուր ճշմարիտ աստուածապաշտութեան խորհուրդը կը գտնէ իր բացարձակ լրումը, միշտ նոյն պահելով իր խորքը, որուն վրայ նոր բան մը չեն կրցած աւելցնել քրիստոնէական մշակութեան և մտածութեան դարաւոր արդիւնքները: Կրօնական կատարելութեան այդ վայելքն ըմբոյխնող հոգիները, առաքեալներու նման, երկիւղած ու սրտատրոփ յափըշտակութեամբ մը կը սիրեն երկրպագել այն վառին՝ որ կառքն եղաւ Յիսուսի վերացումին գէպի երկինք:

Այդ երկինքի թագաւորութեան խորագոյն հիմերը դրուած էին արդէն անոնց սրտին մէջ՝ որոնք իրենց սրբազան պարտքը կատարեցին՝ Նոր Աւստի որդեգրութիւնն հռչակելով ամենուրեք: Տիեզերական այդ հաւատքի հրաւերին համաձայն՝ հարկ էր որ գիտակից զրկասառնումով մօտենային իրարու հրեան ու հեթանոսը, գերին ու աղնուականը, բարբարոսն ու Սկիւթացին (կող. Գ 11). ալ քակումձ էր բաժանումի միջնորմը. մէկդի գլորուած էր զայլմակղութեան վէմը թաւալումովը գերեզմանական այն քարին՝ որ քիչ օրերու համար միայն ծածկեց Յիսուսի արիւնջուայ մարմինը: Է՛հ, ալ մեռած մը չէ՛ր ան իրեններուն՝ ինչպէս և շատերուն համար, ու պիտի վերանար իբ Հօր աջ կող-

133-86
(701-66)

մը, հոն գնելու համար իր յաւիտենական ակթուը, ամէն անցաւոր ու ստուերակերպ իշխանութիւններէ վեր, հաւասարապէս արհամարհելով Դաւթի գաւազանն ու Դիոսի գահը:

Բովանդակ քրիստոնէութեան համոզումը այս մասին՝ համազօր էր և է՝ Պետրոսի այն գաւանդութեան որուն համաձայն՝ զարդարուն առասպելներու խաղկանքը դոյութիւն չունէր Աստուծոյ Որդւոյն զօրութեանն ու մեծութեանը մէջ (Բ. Պետր., Ա 16): Ըսէ՛ք, ի՞նչ աւելի արդար քան վերացումը անո՛ր՝ որ Աստուծոյ արքայութեան ու արդարութեան ջահը փոխանցեց մեզի. անո՛ր՝ որ իր Հօր տան մէջ օթեաններ խոստացաւ մեզի. անո՛ր՝ որ քաղցր լուծ մը գնելով մեր վրայ՝ տաժանակիր խաչը չալկեց իր ուսին. անո՛ր՝ որ դէպի կորուստ առաջնորդող լայն արահետին մօտ կեանքի նեղ դուռը ցոյց տուաւ մեզի. անո՛ր վերջապէս՝ որ յաւիտենական ճշմարտութիւններու զանձարանը բացաւ մեզի ա՛յնքան մեծ վայելչութեամբ ու աննախանձարար: Պէ՛տք էր, այո, պէ՛տք էր որ ան յաղթահարէր չարիքն ու մահը՝ իր բարի և անմահ հոգիովը: Հաւատացէ՛ք այս իրաւագատ փոխարինութեան՝ դուք որ հաւատացած էք իր Աւետարանին, և ամէն առիթներով ձայնակցեցէ՛ք այն ցնծութեան աղաղակին՝ զոր Հայոց կեկղեցին կ'արձակէ իր կուրծքէն՝ իր Արքութեան երգերէն մէկուն մէջ՝ ինո՞ս առնելով առաքեալին տողերը. «Ո՞վ է որպէս տէր Աստուած մեր... Հաւատարիմ եղեալ աշխարհի եւ համբարանաւ փառօք»:

Մեր Տիրոջ փրկագործ անօրինութեան վերջին հրաշքը զարմացուց նաև հրեշտակները, ինչպէս կը նկարագրուի Համբարձման տօնին յատկացուած շարահաններէն մէկուն մէջ: Դիտել տուինք կանխաւ՝ թէ այդ հոգեղէններէն զանաւոր էր մնացած աստուածապաշտութեան բուն խորհուրդը. ու հիմա է որ առանձին կը պատրաստուին ընդունելու պոսկաւոր Յաղթականին մուտքը վերին աստիճաններու վրայ՝ որ Աստուծոյ կը տանին: Անոնք անթարգմանելի հիացումով մը կը հարցնեն իրարու. «Ո՞վ է սա՞ որ հրեղէն անդրուարով կուգայ մեզի», և ուրիշներ կը պատասխանեն. «Տէրն է փառաց, աշխարհի փրկիչը. բացէ՛ք մշանջենաւոր յարկերու դուռներն անոր առջև»: Այս չքեղ տեսարանագրութիւնը աստուածային թափերարեմին վրայ կ'այլալլէ մեր ներքին զգայութիւնը: Այլ ո՞վ կրնայ լռեցնել իր մէջ այն երկնահնչիւն ձայները՝ որ երբեմն երկրի վրայ լսուեցան Թննդեան մութ ու անշուք այրին մօտ, ու հիմա անսահման բարձունքի մը վրայ կը թնդան վերստին, հոն փոխադրելու ատեն Յիսուսով կենդանագրուած «փառք»ը, հաստատուած «խաղաղութիւն»ը և յաւերժացած «հաճութիւն»ը: Չեմ երկբայիր. այս հաւատքը մերը պիտի ըլլայ միշտ՝ եթէ մեր ալ խանձարուրին վրայ ճառագայթէ այն աստղը՝ որմէ համաստեղութիւններ կը ծնին, եթէ անուշ չունչ մը առաջին օրէն լսեցնէ մեզի այն երգը, որ յետոյ պիտի ըլլայ «Թովերու և որոտման հզօր ձայներով եղանակուած ակէլուիան» (Յայտ. ԺԹ 6), և եթէ հոգիով որրուած գիրկ մը զգուէ մեր մանկութեան վայրկեանները՝ որոնցմով պիտի պատրաստուի հոգեհորդ հանգիստը մեր անձերուն (Մատթ. ԺԱ 29): Ձանանք տիրապէս թափանցել ուրեմն աստուածապաշտութեան մեծ խորհուրդին՝ որ Յիսուսով յայտնուեցաւ մեզի:

Վ Ե Ր Ձ

Ե. Ե. Դ.

Նախորդ յօդուածին մէջ, էջ 101, վաւեր 7րդ տող «այդ անակակալութիւնը» պէ՛տք է ըլլայ «այդ ակնկալութիւնը»:

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐ ԵԿԵՂԵՑՐ

Թ.

Մեր նախորդ ութը յօդուածներուն մէջ քննեցինք Պետութեան և Եկեղեցւոյ յարաբերութեանց ծագումը, առոնց զարգացումը և վերջապէս Պետութեան և Եկեղեցւոյ բաժանման պատճառները, և ցոյց տուինք թէ ասոնք Հոռոմի Եկեղեցւոյն և Լուրդական պետութեանց վերաբերումով իրականութիւններ են. որովհետեւ Հոռոմի Եկեղեցի'ն է որ աշխարհական պետութեան մը զօրութիւնն ու միջոցները զարգացուց իր ծոցին մէջ, ազդեց և իշխեց քաղաքական կարգերու վրայ, և հետեւաբար բոլորովին սխալ և անիրաւատ է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն վերաբերումով գործածել Պետութեան ու Եկեղեցւոյ բաժանման բանաձևը:

Բոլորովին նոր տեսակէտէ մը քննեցինք նաև Հայց. Եկեղեցւոյն դիրքը մեր եկեղեցական պատմութեան քանի մը շրջաններուն մէջ՝ հանդէպ նոյն ինքն հայ պետութեան և հանդէպ Հայաստանի վրայ գերիշխող քրիստոնեայ և ոչ-քրիստոնեայ պետութիւններու. իսկ վերջին երկու յօդուածներու մէջ քննեցինք Պօլովինի և Ազգային Սահմանադրութիւնը, որոնց առաջինով պաշտօնապէս կարգուկանոնի տակ առնուած է Հայց. Եկեղեցւոյ Հոգևոր վերին իշխանութեան իրաւասութիւնները Ռուսաստանի մէջ, իսկ երկրորդով՝ Թիւրքիոյ Հայոց պատրիարքութեան գործերուն կանոնաւորումը՝ թէ՛ իր իսկ ներսը և թէ՛ հանդէպ թիւրք պետութեան:

Եւ որովհետեւ Ռուսաստանի և Ռուսաստանի ենթարկեալ երկիրներու մէջ, խորհրդային կարգերու հաստատութեամբ, եկեղեցին մասնաւորապէս նշաւակ եղաւ խորհրդային սկզբունքներու և ըմբռնումներու սաստիկ կիրարկումներուն, Խորհրդային Ռուսաստանէն դուրս, պետական և վարչական այդ նոր կարգերէն բոլոր խանդավառութիւններ սկսան արդարացնել եկեղեցւոյ դէմ ձեռք առնուած միջոցները, միշտ Պետութեան և Եկեղեցւոյ բաժանման բանաձևով: Եւ պէտք է արձանագրել յատուկ խնամքով թէ Հայաստանէն դուրս հայ մամուլը յաճախ չհետեց այդ բանաձևը, առանց սակայն խնդիրը սերտած և ուսումնասիրած ըլլալու պատմութեան լոյսերուն տակ, և առանց քննած ըլլալու Հայց. Եկեղեցւոյ իսկական դիրքը Ռուսաստանի և Թիւրքիոյ մէջ, մեզի ժամանակակից իրողութիւններուն ապացոյցներով: Աշխարհական թէ եկեղեցական, զբոսեցին, խօսեցան Հայց. Եկեղեցւոյ վերաբերումով, Պետութեան և Եկեղեցւոյ բաժանման օրինաւորութեան և պէտքին վրայ, երբ իրականութեան մէջ գոյութիւն չունէին, զոր օրինակ «Ռուսահայոց» և «Տաճկահայոց» մէջ, այդպիսի երկու եզրերը՝ ըստ Պօլովինի և ըստ Ազգային Սահմանադրութեան:

Առանց հակապատմական հաստատումներ ընելու սակայն, ուղղակի պէտք էր ըսուիլ թէ Խորհրդային կարգեր բացարձակապէս կը մերժեն կրօնքը և կրօնքի վերաբերեալ ամէն բան: Եւ արդէն այս է շխտակ ըմբռնումը. այսինքն Խորհրդային պետութիւնը, անկրօն է սկզբունքով, և հետեւաբար իր սկզբունքովն իսկ հակառակ է ան ամէն բանի որ կրօնքի և եկեղեցիի հետ կապուած է: Եւ որպէս զի կարենայ հասնիլ իր նպատակին ո՛չ միայն կը հալածէ եկեղեցիին ուղղակի և անուղղակի միջոցներով, այլ նաև նոր սերունդը կը դաստիարակէ հակակրօնութեամբ: Այս է գործախառ իրականութիւնը, զոր բարեքիլու կամ պարտկելու ունէ փորձ, ըլլայ խորհրդային երկիրներու մէջ, ըլլայ առոնց սահմաններէն դուրս, անպէտ իմաստակութիւն է:

Քանի որ այս է իրողութիւնը իր ամէնէն պարզ ձևին մէջ, այլևս աւելորդ է եկե-

դեցւոյ և Պետութեան բաժանման սկզբունքը ջատագովել այս ու այն կերպով, և այնպէս կարծել և կարծել տալ նաև խորհրդային երկիրներէ զուրս գտնուող ժողովուրդին թէ, ինչ որ տեղի ունեցաւ և կ'ունենայ խորհրդային երկիրներու մէջ, պարզապէս Պետութեան և եկեղեցւոյ յամանման խնդիրն է և ո՛չ այլ ինչ: Կամ թէ եկեղեցին ազատ թողուած է խորհրդային երկիրներու մէջ, եկեղեցիներ բաց են ամէն տեղ, ուզողը կ'երթայ, չուզողը չ'երթար: Ասիկա արտաքինն է իրականութեան. ներքինը բոլորովին տարբեր է, և մեր ուսումնասիրութեան ծրագրէն զուրս է քննել տիրող իրականութեան ներքինը խորհրդային երկիրներու մէջ:

Մեզ, Հայերու համար մանաւանդ, աւելի օգտակար է տեղեակ ըլլալ խորհրդային երկիրներու մէջ տիրող պետական սկզբունքներուն և այդ սկզբունքներով յառաջ եկող իրականութիւններուն քան թէ սխալ և անհիմն մեկնութիւններով ինքնախաբ ըլլալ, կամ ինչպէս կ'ըսուի՝ ջայլամի նման դուստր աւազներու մէջ խօսել, չտեսնելու համար թէ ի՛նչ կ'անցնի կը գտնայ իր շուրջը:

Որպէսզի Միմին էջերուն մէջ մեր բրած ուսումնասիրութեան կարակացութիւնները դիւրին ըմբռնուի մեր ընթերցողներու կողմէն, կ'ուզենք երկու մեծ և զօրաւոր պետութիւններու վրայ ուշադրութիւն դարձնել: Ասոնց առաջինն է Անգլիա, որուն եկեղեցին պետական է. երկրորդն է Միացեալ Նահանգաց Ամերիկան, ուր պետութիւնը բաժնուած է եկեղեցիէն:

Անգլիքան եկեղեցին կամ Անգլիոյ եկեղեցին պաշտպանուած է օրէնքով (The Church of England which is established by Law): Established՝ բառին սովորական առումով՝ կը նշանակէ հաստատուած, բայց հո՛ս մասնաւոր իմաստ ունի այդ, և կը նշանակէ պաշտպանուած և ուժաւորուած (supported and strengthened) պետութեան կողմէն: Եւ ասոր համար է որ Անգլիոյ Թագաւորը պէտք է անդամ ըլլայ պետական եկեղեցւոյն. վասնզի ի՛նքն է գերագոյն կառավարիչը եկեղեցւոյն և պաշտպանը հաւատոյ (ասոնք պաշտօնական տիտղոսներն են Անգլիոյ Թագաւորին):

Պետական եկեղեցւոյն ժողովներուն որոշումները իրենց օրինական ոյժը կ'առնեն Թագաւորին հաստատութեամբը. իսկ Թագաւորը կը հաստատէ այդ որոշումները իր Խորհրդարանին (Parliament) միջոցաւ:

Եկեղեցական ժողովներ, ի հարկին, վերաքննութեան համար կը դիմեն Թագաւորին Մամուտոր ժողովին (Privy Council), որ գերագոյն ատեանն է պետութեան:

Այս Մամուտոր ժողովը չի կրնար եկեղեցական կանոն դնել, բայց կրնայ քննել եկեղեցական կանոնները, տեսնելու համար թէ ատոնք ըստ օրինի խմբագրուած են: Խորհրդարանն ալ չի կրնար եկեղեցական կանոն հաստատել, բայց կրնայ քննել թէ ատոնք համաձայն են երկրի օրէնքներուն, և Խորհրդարանի հաստատութենէն ետքն է որ եկեղեցական կանոնները կ'ստանան իրենց օրինական ոյժը և կը զործադրուին իրեն օրէնք:

Մատնանիչ ընենք ամէնէն նոր օրինակը.— Անգլիքան եկեղեցին իր Աղօթագիրքը կամ Ժամագիրքը բարեփոխեց, տարիներու փորձառութենէն և ուսումնասիրութենէն ետքը, և բարեփոխուած կամ սրբազրուած գիրքը գնաց Խորհրդարան, որ սակայն չվաւերացուց զայն, դիտել տալով թէ եղած սրբազրութիւններ Անգլիքան եկեղեցւոյն ներկարգիւրը աշխարհու բնոյթ մը ունէին: Քէնթրպըրիի Արքեպիսկոպոսը ստիպուեցաւ այդ ղեկավարութիւնները ներկայացնել եպիսկոպոսական ժողովին, որ քննեց զանոնք և ըստ այնմ բարեփոխեց Աղօթագիրքը, որ դարձեալ գնաց Խորհրդարան. և երբ կը գրենք այս տողերը, չենք գիտեր թէ այս անգամ պիտի ընդունուի՞ կատարուած բարեփոխութիւնը:

Այս բացատրութիւններ ջոյց կուտան թէ Անգլիոյ Թագաւորին պարտքն ու պաշտօնն է (իւր Խորհրդարանին միջոցաւ) հսկել պետական եկեղեցւոյն վրայ և տեսնել թէ եկեղեցական կանոններ կը զործադրուին՝ կամ թէ ժողովուրդը կը հպատակի՞ ատոնց:

Անգլիոյ Թագաւորը ուրիշ կարեւոր կարգադրութիւն մըն ալ կ'ընէ իր եկեղեցւոյն մէջ. — Երբ վախճանի վիճակի մը եպիսկոպոսը, Թագաւորը կը խորհրդակցի իր Վարչապետին հետ (և անպաշտօն կերպով կամ իբրեւ կենցաղագիրական հարկ, առնելով նաեւ Քէնթրպըրիի Արքեպիսկոպոսին կարծիքը) կը նշանակէ յարմար անձը, որուն վրայ ընտրութիւն կը կատարէ Վիճակին Մայր եկեղեցւոյն կանոնիկոսաժողովը (Chapter):

Իսկ Անգլիքան եկեղեցին իր կողմէ պաշտօնապէս անդամներ ունի ինտրիգատիւն մէջ: Այսպէս՝ Լորտերու ժողովին մէջ 24 եպիսկոպոսական աթոռ ունի եկեղեցին. առնցմէ հինգը հաստատապէս կը պատկանին Քէնթրպըրիի, Եօրթի Արքեպիսկոպոսանքուն և Լոնտոնի, Վինչեսթըրի և Տըրամի եպիսկոպոսներուն. իսկ մնացած 19 աթոռները կը գրաւեն ուրիշ աթոռներու եպիսկոպոսներ՝ երիցութեան կարգով:

Քէնթրպըրիի Արքեպիսկոպոսը, Թագաւորին բացակայութեան, անդամն է այն խնամակալութեան, որ Թագաւորին պաշտօնը կը կատարէ պետութեան գլուխը:

Պետութիւն և եկեղեցի՝ իրարու հանդէպ՝ զրամական ունէ յանձնառութիւն չունին. բայց եկեղեցիներ ունին իրենց եկամտաւ աղքատները, որոնց մէջ կարեւոր տեղ կը բռնեն հաւատացեալներուն կամաւոր նուէրները, և կը պահեն իրենց կալուածները:

Գիտենք որ Անգլիական պետութիւնը, 20րդ դարու մէջ, ամէնէն աւելի լաւ կազմակերպուած և ամէնէն աւելի զօրուոր Սահմանադրական կառավարութիւն մը ունի: Գիտենք նաեւ որ արդի Բաղադակցութեան գլխաւոր կազմակերպիչն է Անգլիան, և Անգլիա կրօնական երկիր մըն է, անգլիացին կրօնական ժողովուրդ մըն է, բազմաթիւ յարանուանութիւններով, և պետութիւնը պաշտօնապէս Քրիստոնեայ է: Այսինքն՝ կրօնական է, և կրօնքը և եկեղեցին ամենեւին արգելք չեն եղած երկրին յառաջդիմութեան և պետական զօրութեան հմալքին: Եւ եկեղեցին չէ՝ նկատուած իբրեւ պետութիւն մը պետութեան մէջ կամ կառավարութիւն մը կառավարութեան մէջ: Ընդհանրապէս, կրօնքը մեծապէս օգնած է Անգլիոյ, ներսէն և դուրսէն: Ներսէն, Աւետարանին ազդեցութեամբ, Անգլիա կերտուած է ամուր բարոյականով մը և անհատական ու ընկերային կեանքին մեծութեան բարձրագոյն սկզբունքներով: Եւ որովհետեւ Անգլիա ընդարձակ զաղթականութիւններ վարող ու կառավարող պետութիւն մըն ալ է, այդ պատճառով զորք ունի այլազան կրօններու և դաւանութիւններու հետ, որոնց ամէնքն ալ ազատ թողուած են իրենց հաւատքին և պաշտամունքին մէջ, և կրօնական այս ազատութեան մէջ ապահովուած է տիրապետեալ ազգերու և ժողովուրդներու ներքին խաղաղութիւնը, որ աղբիւրն է Անգլիոյ դուրսէն ստացած զօրութեան:

Ահաւասիկ պետութիւն մը, որ թէև թագաւորութիւն մըն է, բայց սահմանադրական է, և իրական ժողովրդապետութիւն մը, առանց ըլլալու խոթանապետութիւն մը, առանց ըլլալու նաեւ տեսակ մը սակաւապետութիւն (Oligarchie) բանուորներու անուամբ: Վասն զի իրողութիւնը այն է որ կառավարական ունէ ձև, ի՛նչ ալ ըլլայ ատոր անունը, կառավարութիւնն է ժողովուրդի գաւակներուն ընտրանին:

Իսկ Անգլիա հարուստ է իր ընտրանի դաւակներով, և Անգլիա ատոր համար իր պետական զօրութիւնը, իր ապահովութիւնը, իր քաղաքակրթութեան տարածումը, և հեռաւոր երկիրներու վրայ իր գերիշխանութեան տեսանկյունից կազմաւորուած է ժողովուրդներու կրօնական ազատութեան մէջ:

Չենք կրնար գուշակել հեռաւոր ապագան, բայց տարիներու փորձառութիւնը ցոյց կուտայ թէ երջանիկ է անգլիական պետութիւնը իր կառավարական դրութեամբ, և ա՛յս ալ ցոյց կուտայ թէ կրօնքը ունէ կերպով արգելք չէ ժողովրդական զարգացումին և պետական բարգաւաճման թէ՛ Անգլիոյ բնիկ տան մէջ և թէ՛ զաղթաւայրերու մէջ:

Գալով Ամերիկայի, ուր թէև կրօնքը բացարձակապէս ազատ է, և թէպէտ Ամերիկեան Դաշնակցային Պետութիւնը ունէ կապ չունի ունէ եկեղեցիի հետ, բայց ամերիկեան պետութիւնը պիտի չըլլայ Քրիստոնեայ. այսինքն Ամերիկա իբրեւ պետու-

թիւն, ո՛չ անկրօն կրնայ բլաւ, ո՛չ ալ այլակրօն, այլ միայն Քրիստոնեայ։ Ասիկա բարոյական սկզբունք մըն է Ամերիկայի համար, և այս սկզբունքով է որ բազմակնութիւնը արգելուած է Ամերիկայի մէջ։ Իսլամ մը, ըստ օրինի, երկու կամ աւելի կնիկներով չի կրնար Ամերիկա մտնել։ Այս հիման վրայ էր նաեւ որ նոյն իսկ Եութան նահանգը, որ մուսուլման էր, չկրցաւ ամերիկեան դաշնակցութեան մէջ մտնել, մինչև որ չհրաժարեցաւ բազմակնութենէ (1890)։

Ամերիկայի մէջ ունէ եկեղեցի պէտք է արձանագրուի կառավարութեան մօտ և պաշտօնապէս ճանչցուի իբրեւ ընկերային կազմակերպութիւն, որպէս զի կարող բլայ կալուած ունենալ։

Երբ պաշտօնապէս արձանագրուած եկեղեցիի մը անդամները թողուն իրենց այդ եկեղեցին և յարին ուրիշ յարանուանութեան, չեն կրնար իրենց նախկին եկեղեցոյն կալուածները միասին տանիլ։ Կառավարութիւնը օրէնքի ուժով թոյլ չի տար, կը պաշտպանէ նախկին եկեղեցոյն կալուածատիրութեան իրաւունքը։

Ամերիկայի մէջ կառավարութիւնը չի միջամտեր զուտ կրօնական վէճերու, հերիք է որ ատոնք չխանգարեն հանրային ապահովութիւնն ու խաղաղութիւնը։ Բայց կը միջամտէ կալուածական խնդիրներու և վէճերու, վասնզի ատոնք կապ ունին երկրի քաղաքային օրէնքներուն հետ։ — Ամերիկեան եկեղեցիներու բեմերէն, ի հարկին, ամէնէն խիստ քննադատութիւններ կրնան ուղղուիլ կառավարական սխալներու կամ թերութիւններու դէմ։ Ամերիկեան պետութիւնը խօսքի և գրչի ազատութիւնը լիովին ապահոված է երկրին մէջ, հերիք է որ այդ ազատութիւնը չարաչար չգործածուի և չվրդօվէ երկրին ապահովութիւնը և խաղաղութիւնը։

Ամէն եկեղեցի իր կանոնը ունի, ունի՛ նաեւ իր ատենը, և ազատ է գրամ հանգանակելու կամ ժողովելու իր պէտքերուն համար։

Ամերիկան ալ, ինչպէս կը տեսնուի այս տեղեկութիւններէն, հակառակ Անգլիոյ, թէ՛ն չէ կապուած ունէ եկեղեցիի, բայց ողիով քրիստոնեայ է և յարանուանութեամբ ալ՝ բողոքական, բառին ամէնէն ազատ իմաստով։ Եւ կրօնական այդ ազատ ողին է որ կրօնքը կը սիրընէ ամերիկացիին, այդ երկրւոյ, բարեպաշտի ողին, ազնիւ, յառաջդիմական, որով ինքզինքը կը բարացուցէ Ամերիկա և ինքզինքը կ'ինքնորոշէ այս ժամանակի ազգերուն և պետութիւններուն մէջ, իր զարմանալի կրօնականութեամբ, իր անմրցելի ճարտարաբուեստով, իր գործնական դաստիարակութեամբ և իր անսպառ հարստութեամբ, որ դժբախտաբար զեւ չէ տարածուած ժողովրդական խոնարհ խաւերու մէջ, թէ՛ն ատոր փոխարէն կառավարութիւնը ժողովուրդին ընդհանուր դաստիարակութիւնը և հանրային առողջութիւնը ապահովելու, մասնաւորապէս մանուկներու մահը արգիլելու համար, ամէն հնարաւոր միջոցները ի գործ կը դնէ։

Ամերիկայի մէջ բազմաթիւ եկեղեցիներու ազատ գոյութիւնը ունէ արդիւք չէ եղած Ամերիկեան պետութեան ծրագրներուն գործադրութեան։ Պետութիւն և եկեղեցի զիրար կը յարգեն, բայց իրարու գործին չեն խառնուիր։

Յանկայի՛ էր անշուշտ, և շա՛տ ցանկալի՝ որ խորհրդային երկիրներու մէջ ալ տիրէր Ամերիկեան ազատութիւնը եկեղեցիներուն, և ինչպէս որ եկեղեցին չի խառնուիր պետութեան գործերուն, նոյնպէս պետութիւնը չխառնուէր եկեղեցւոյ գործերուն, բացարձակ չէզոքութեամբ։

Մինչ խորհրդային Ռուսաստանի և անոր յարակից երկիրներու մէջ — Հայաստանն ալ ատոնց կարգին — կը միջամտեն եկեղեցւոյ գործերուն, և կը միջամտեն, ինչպէս որ կանխեցինք զիտել տալ, խորհրդային դուքան հիմնական սկզբունքներէն մէկուն տեսնով։

Շնչաւոր անգամ մըն ալ թէ աւելորդ է այս մասին վիճիլ և ըսել թէ խորհրդային երկիրներու մէջ ազատ է կրօնքը, եկեղեցին, և ժողովուրդին խղճը չի բռնաբարուիր, եւայլն, եւայլն։

Մենք բացատրեցինք արդէն և ցոյց տուինք թէ խորհրդային սկզբունքով իսկ խոր-

հրդային երկիրներ չեն հանդուրժեր կրօնքի և եկեղեցւոյ զոյութեան, այնպէս հաւատալով թէ կրօնքը իր կազմակերպութեամբ՝ պետութիւն մըն է պետութեան մէջ, կամ կառավարութիւն մը կառավարութեան մէջ և այդ հաւատքն է պատճառը որ հոգեւոր իշխանութիւնը չի ճանչցուիր և եկեղեցւոյ կայունները կը գրաւուին, և եկեղեցւոյ հանդէպ սէր և համակրանք տածողներ, ունէ կերպով ու միջոցով կը զրկուին քաղաքային պաշտօններէ և զիւրութիւններէ՝ զորմի աշխարհին մէջ:

Իրողութիւնը այս և այսպէս ըլլալով Խորհրդային երկիրներու մէջ, անոնք որ, զոր օրինակ, Խորհրդային Հայաստանի կառավարութիւնը կը դատաւիտեն իբրեւ հաւածիչ Հայց. եկեղեցւոյ և կամ անոնք որ հակառակէն կը պաշտպանեն զայն, ըսելով թէ Խ. Հայաստանի կառավարութիւնը ազատ ձգած է եկեղեցին և չի բռնադատեր հայ ժողովրդի խղճին ազատութիւնը, եւայլն, երկու կողմերն ալ հակառակ են իրողութեան: Չանոյն զի Խ. Հայաստանը, իբրեւ մասը Խ. Ռուսաստանի, չի կրնար չեղիլ խորհրդային սկզբունքներէն և կերպերէն: Խորհրդային երկիրներու մէջ սկզբունքը, մտայնութիւնը, զործելու կերպերը միեւնոյն են, և այդպէս կրնան ըլլալ միայն:

Մեզ համար աւելի լաւ է իրողութիւնը զիտնալ իր մերկութեանը մէջ, քան թէ ինքնախար ըլլալ և ասոր համար զէճ ընել:

Անշուշտ կրնայ առարկուիլ որ, եթէ Հայաստանեայց եկեղեցին ազատ չէ Խ. Հայաստանի մէջ, ինչպէս ուրիշն Ազոտ եկեղեցի մը կը թոյլատրուի, իր թերթով, եւայլն: Շատ պարզ է ասոր պատասխանը.— զազը եթէ լսուի թէ Խ. Հայաստանի մէջ, Մայր Աթոռոյ քիւրի տակ, այսինչ կամ այնինչ յարանուանութիւններ յաջողեր են կազմակերպուիլ, մի՞ գարմանաք: Այդ թոյլատրութիւնները ժամանակաւոր հանգամանք ունին և ուղղուած են Մայրենի եկեղեցւոյն գէմ, ջլատելու հայ ժողովուրդին կողմը Մայր Աթոռին հետ և անգամաւուծելու համար Մայր Աթոռը ինքն իր մէջ: Այսու ամենայնիւ կարելի է ըսել թէ Խորհրդային երկիրներու մէջ զարձեալ Խ. Հայաստանն է որ կեդրոնին առջև կը նկատուի ամէնէն թոյլը՝ հակակրօն պայքարին մէջ: Մենք լմացանք շատ հաւաստի աղբիւրէ մը թէ զերջին Միւսեօրհնէքի հանդէսին առթիւ Լէվոնի մէջ հաւաքուած Հայոց հոծ բազմութիւնը և արտայայտուած կրօնական ոգին այնքան ուշադրաւ եղած է որ Մոսկւայի կառավարութիւնը դիտողութիւն ըրած է երեսանի կառավարութեան թէ մինչև հիմայ չէ կրցած ընկճել այդ ոգին Հայ ժողովուրդին մէջ:

Եւ որպէսզի Խորհրդային երկիրներու ժողովուրդներուն մէջ թուշայ այդ ոգին, որպէս զի այդ ժողովուրդներ միայն ու միայն խորհրդային սկզբունքներով դաստիարակուին, թոյլ չեն տար որ արտասահմանի կրօնական, քաղաքական եւայլն թերթերն ու հրատարակութիւնները Խորհրդային երկրներէն ներս մտնեն և տարածուին ժողովուրդին մէջ:

Այս իրողութիւնները մատնանիլ ըրինք՝ ցոյց տալու համար թէ Խորհրդային երկիրներու հիմնական սկզբունքներէն մէկն է կրօնքին և կրօնական հաստատութեանց կազմաւուծումը: Մնացածը անգամ մըն ալ ըսենք, ժամանակի խնդիր է: Եթէ խորհրդային կարգեր այսպէս տիրապետեն և տեսնեն, Խորհրդային երկիրներու մէջ հասնող նոր սերունդներ զազափար պիտի չունենան Աստուծոյ և կրօնքի մասին: Երբ որ մը իրագործուի այդ դժբախտութիւնը, այն ատեն պիտի չեւտուի պատմութեան մեծ փորձառութիւններէն մէկը, այսինքն՝ անկրօն, անաստուած պետութիւններ կանգուն պիտի չմնան և իրենց իսկ մէջ պիտի կործանին: Բայց մենք կը հաւատանք որ անպարտելի՝ է Աւետարանին թաղաւորութիւնը, և դժոխքի դուռներն իսկ չեն կրնար յաղթահարել զանոնք:

Կրօնքին մարդկայնական բարձր սկզբունքներն են որ կ'ստեղծեն աշխարհութիւնը, ընկերային հաստատութիւնը, յարգանքը օրէնքին և կարգուկանոնին: Խորհրդային կարգեր կը զօրացնեն ետախրութիւնը, ըլլայ անհատական, ըլլայ հաւաքական, կը խորտակեն յարգանքին նուիրական կապերը ընտանեկան և ընկերային կեանքի մէջ: Աւետարանն է որ հաւասարութեան սկզբունքը դրաւ մարդկային ընկերութեան մէջ. և Սուրբն Պօղոսն է որ չեւտեց ուժգին՝ այդ սկզբունքին գործնականութիւնը՝ երբ ը-

սաւ թէ քրիստոնեաներու մէջ մեծ ու փոքր չկայ, ծառայ և տէր չկայ, հրեայ և հեթանոս չկայ, այլ մարդու և կին մարդու մէջ տարբերութիւն չկայ, այլ ամէնքը հաստատար են իրարու, ամէնքը մէկ են Յիսուս Քրիստոսի Աւետարանով:

Մենք մեր կատարած ուսումնասիրութեան իբրեւ կնիք պիտի բռնենք թէ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ, ինչպէս նաեւ մեզի ժամանակակից Պօթոհիկոսով և Ազգային Սահմանադրութեամբ կառավարուած Հայց. եկեղեցւոյ մէջ՝ եկեղեցւոյ և Պետական բաժանման խնդիր չի կրար և չի կրնար ըլլալ:

Բայց հիմա, խորհրդային կարգերու հաստատութեամբ երեսուն եկած է պետութեան քանդիչ միջամտութիւնը եկեղեցւոյ գործերուն: Ուրեմն աւելի շիտակ պիտի ըլլար ըսել, Պետութիւնը պիտի չի որ միջամտէ եկեղեցւոյ գործերուն, ուսկի կերպով, ուղղակի կամ անուղղակի, յայտնի կամ չտեսնուող, այլ պէտք է պահէ բացարձակ չէզոքութիւն, և եթէ ուզէ՞ք, անտարբերութիւն: Կամ չըջնելով Հայց. եկեղեցւոյ վերաբերութեամբ անիմաստ կերպով կիրարկուած բանաձեւը, պիտի ըսէինք որ պիտի է Պետութիւնը բաժնէ եկեղեցիին ճիշդ այնպէս ինչպէս եղած է Ամերիկայի մէջ:

ՎԵՐՋ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԼԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

(Հ. Վ. Հացունիի Երկրորդ յօդուածին տարի)

Պ.

ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐ

Հ. Վ. Հացունին Սանատրուկի և որդւոյն անունները նոյնացնելով արտաքին պատմութեան մէջ Սեւերոսի մը հետ, Բրդ դարու մարդիկ կը հռչակէ զանոնք:

Ստոյգ է որ մեր ազգային պատմութեան թերիները, շփոթները և հակասութիւնները անուրանալի են, մանաւանդ երբ ատենք բազդատուին արտաքին պատմադիրներու հետ — թէ և տարբեր խնդիր է թէ այդ արտաքին պատմադիրներ ո՞րչափ ճիշտ և անաչառ եղած են Հայոց մասին —: Գաթրճեան, Գարագաշ զնահատելի և մեծ աշխատանք կատարեցին այդ արտաքին ազդիւրները ուսումնասիրելու և ատենցմէ մեր ազգային պատմութեան նիւթերը քաղելու գործին մէջ: Իսկ Դոկա. Հ. Յ. Ասատուրեան, Հ. Վ. Հացունիի միաբանակիցը, սիրուն հատորիկով մը (Քաղաքական Վերաբերութիւններ ընդ մէջ Հայաստանի և Հռոմիայ, 190 էն Ն. Ք. մինչև 428. Յ. Ք. Տպ. Վենետիկ 1912) տուաւ մեզի նոր համառօտ պատմութիւն մը այդ շրջանի համար:

Արդ՝ նայելով Գարագաշի և Ասատուրեանի զբաժնեւորուն Սանատրուկի վրայ, իրաւունք ունինք յայտարարելու թէ Հ. Վ. Հացունին ըսածները Սանատրուկին «հոգովայնի Սեւերոսի մը» հետ «կապուած» կամ նոյնացուած ըլլալուն նկատմամբ, վիճելի են բոլորովին:

Ըստ Գարագաշի՝ Սանատրուկը պիտի ըլլայ «եզրայն փարսմանայ, Միւրդաս Վիր, զոր կացոյց Տիրեր ի վերայ Հայոց 135—45), և այս յայտնի է մանաւանդ յաղիողորմ վախճանէ նորա, կնոջն և որդւոյ» (Քնն. Պսմ. Գ. 273, 275):

Իսկ Ասատուրեան, որ Հ. Վ. Հացունիի չափ քննադատ մըն է, կ'ըսէ.

— Տրդատի (= Ա.) անմիջական յաջորդի մասին շատ պայծառ վկայութիւններ չունինք: Կ'ուզեմ փորձել ՍԱՆԱՏՐԱՆԻ (75 էն 110 ի մէջ) թագաւորը այս ժամանակիս մէջ զնել, որ Հայոց արքայներու ցանկին մէջ ընդհանրապէս վեր ու վար կը փոխադրուի:

Այս անձի մասին առաջին տեղեկութիւնը կը գտնենք Արիանեսի քով. «Սանատուրու, արքայ Հայոց, չափակեցեալ մարմին մ'ունէր և մտքով մեծ էր ամէն բանի մէջ, մանաւանդ պատերազմական զորքոց մէջ: Նա եղաւ հաւատարիմ պահապան արդարութեան և իր կենցաղավարութեան մէջ ոչ մէկ լաւ Յոյնէ կամ Հռոմայեցիէ վար կը մնար»:

Յետոյ, Կասրու Դրոնի հատակաւորի մը մէջ կը կարդանք. «Երբ Վաղարշ, որդի Սանատուրու, Սեւրոսի բանակին գէտ ճակատած էր և խառնուրդն սկսելէն առաջ զինադար խնդրած և ընդունած էր (կոյսը Ագրիանոս) անոր խրկեց պատգամաւորներ և Հայաստանի մէկ մասը շնորհեց անոր խաղաղութեան համար»:

Քիչ մը վերջ պիտի տեսնենք որ հոս յիշատակուած Վաղարշը 116—140/3 ժամանակ Հայոց թագաւորն է: Ուրեմն իր հայրը Սանատուրու կը պէտք ենք փնտռել Տրդատ Ա.ի (66—75...) և Աշխատարայ (110) մէջ (ՏԵՍՎԵՐԱՆԻ վերեւ յիշուած գործը, էջ 194—195):

Ահաւասիկ զգուշաւոր, խոհական մեթոտ մը քննադատութեան, որ կը քանդէ խաբխուռ տունը, բայց նորը կը շինէ անոր տեղ, և ո՛չ թէ աւերակ մը կը թողու հոն:

Մենք, հակառակ Հ. Վ. Հացունիի կարծիքներուն, անգամ մըն ալ պիտի չեւտենք թէ հին ժամանակներու պատմական մեթոթիւններու մէջ, որոնք կը տրին ո՛չ միայն եկեղեցիներու ծագման շուրջ, այլ նաեւ հին ազգերու ծագման բարդ խնդիրներուն մէջ, ապահովագոյն մեթոտն է հաւատարիմ ըլլալ ազգային աւանդութիւններուն և աշխատել զոնոնք բացատրելու, եթէ հնար է, պատմական լոյսերով:

Սանատուրուի և Սանդուխտի պատմութիւնը, Թաղէոսի առաքելութեան վերաբերութեամբ, ապացուցուած է արդէն որ յետին ժամանակի վկայարանական գործեր են, ապացուցուած է նաեւ որ Խորենացին շատ սխալ պատմադրեր է Արդարի գրոյցը, իր ձեռքին տակ դառնում սխալ և թերի աղբիւրներու հետեւանքով անշուշտ. ասոնք բոլոր սակայն, աւանդութեան կամ պատմութեան բունին, էութեան չեն վնասեր. ասոնց վկայարանական կամ պատմագրական ձեւին հետ եղած խնդիրներ են ատոնք, և մենք համոձայն ենք քննադատութեան արդիւնքներուն՝ երբ անոնք սխալը կ'ուղղեն, թերին կը լրացնեն և զրական բանաբաղութեանց աղբիւրները մէկիկ մէկիկ մատնանիլ կ'ընեն, և ո՛չ թէ ամէն բան քարուքանդ կ'ընեն:

Սակայն Հ. Վ. Հացունին չ'ուզեր հասկընալ կամ չի կրնար հասկընալ ասիկա, և ատոր համար այս անգամ ալ ուղղակի կը յարձակի բուն աւանդութեան վրայ և կը համարձակի աղչեցուցիչ յայտարարութեամբ (!) մը վճսել թէ աւանդութիւններն ալ կը չինուին. վասն զի Սիոն քանդիցս դիտել տուած էր որ Աւանդութիւնը չի շինուիր. իսկ Հ. Վ. Հացունին կը վճռէ սորովհետեւ աւանդութիւնն ալ կը շինուի («Բզնդ. 26»):

Այս մասին խօսքը պիտի տանք Արդարին գրոյցը քննադատող և Խորենացիին գրութեան ժամանակը ճշգրտ հայադէտ Ա. Կարբիէրին, որ պատասխանէ մեր յարգելի ընդգրկմախօսին:

Ա. Կարբիէր, Լարուրնայի բնագրին հայերէն թարգմանիչին կողմէ կրած փոփոխումները մատնանիլ ընելէ ետքը, կ'ըսէ.

— «Թարգմանիչն ո՛վ որ ալ ըլլայ, Հայաստան տեսարանող Սուրբ Թադէոսի մը գրոյցը սեղծելու նպատակ չունի. ապա թէ ոչ այնպիսի որոշ բառեր չէր գործածեր: Բայց անստակոյս ունի իւր առջեւը նախապէս ցոյց տրուած ունեցող գրոյց մը, որ կ'ըսէր քի Թադէոս ի Հայաստան տեսարանը խորոզած՝ եւ մարտիրոսական մատուցած մեղադրանք ըլլայ, և հարկ էր յամենայն դէպս իւր թարգմանած գրքին բաժնենքն՝ իւր չորս կողմէ տիրող ընդհանուր կարծեաց հետ միաբանել: Վկայարանական մատնագրութիւնն այսպիսի փոփոխութեանց շատ

մ'օրինակներ կ'ընծայեա՞ն (Արգարու Զրոյցը, և այլն, զրեց Ա. Կարբիէր, թրգմ. Հ. Գարբ. Վ. Մէնէպիւեան. Ազգ. Մանգրն. ԻԲ. էջ 33):

Այո՛, Աւանդութիւնը չի շինուիր: Մեր գործը առասպելներու հետ չէ, աւանդութիւններու հետ է, մա՛նաւանդ նուիրական աւանդութիւններու հետ, որոնց վրայ ազգ մը ամբողջ կը դուրդուրայ, կը պահէ: Այո՛, այս աւանդութիւններու մէջ սխալներ, նոյն իսկ առասպելներ ալ կրնան սպրդիլ, բայց աւանդութիւնը աւանդութիւն է և կը մնայ:

Հայ ազգը պէտք չունէր անգոյ թագաւոր մը ստեղծել Սանատրուկ անունով և ազգիկ մըն ալ ենթադրել անոր Սանդուխտ անունով, որպէսզի թագէտս Առաքեալի մը քարոզութեան ապացոյցը չլինէր: Ասանկ բան չի կրնար ընդունիլ ողջմիտ քննադատութիւնը: Եթէ կեղծիք է, շինծու է թագէտս Առաքեալ, Սանատրուկ, Սանդուխտ, ինչու համար տարբեր անուններ պիտի չստեղծէին, այլ անպատճառ թագէտս Առաքեալ, Սանատրուկ արքայ և Սանդուխտ կոչս: Այս հարցումը ուրիշ պատասխան չունի, բայց եթէ սա՛ որ ատենք պատմական անձեր են, որոնց դոյութիւնը և գործերը զբմբախտարար հայ ժողովուրդին մէջ աւանդութեամբ միայն պահուած են. և, հակառակ Հ. Վ. Հաջունիի հրամանին, այդ անգիր ժողովուրդը յունարէնով ալ չէր կրնար գրել իր ազգային ու եկեղեցական պատմութիւնը. վասն զի կը տեսնենք կոր ահա, որ նոյն իսկ իրենց բնիկ լեզուով, ոսկի հայերէնով, չեն կրցած գրել իրենց պատմական ժամանակներուն պատմութիւնը, և ինչպէս մեր նախորդ յօդուածին մէջ ըսած էինք, մինչև իսկ հայերէն գիրերու գիւտին պատմութիւնը:

Դժբախտաբար, Հ. Վ. Հաջունին այսպիսի գորաւոր առարկութիւններն ու գիտողութիւնները չլսելու կը զարնէ: Բայց հակառակ իր ճիգերուն, իրողութիւնը այն է որ մեր պաշտելի նախնիք ամէն բան ըրած են, բայց առոնց շնորհքով մէկ պատմութիւնը չեն կրցած գրել:

Ինչևիցէ, մենք չենք ուզեր այլևս ընդերկար ծանրանալ այս նիւթերուն վրայ, և միայն պիտի դիտել տանք Հ. Վ. Հաջունիին, որ եթէ թագէտս Առաքեալի և Սանդուխտ կոչսին պատմութիւնը կեղծիք մը եղած է Հայաստանի մէջ կամ շինծու աւանդութիւն մը, այն ատեն իր քննադատութեան հետեանքին ամենէն յառաջ ինքն պէտք է հաւանել անկեղծօրէն. այսինքն՝ պիտի հաւանի և պիտի ընդունի որ հայ կաթողիկ եկեղեցին, որ ըստ նախնեաց կարգադրութեան, կը տօնէ թագէտս Առաքեալին և Սանդուխտ կոչսին միացեալ տօնը, ի յիշատակ Հայաստանի առաջին լուսաւորութեան, մինչև հիմայ կեղծիք մը տօնած է: Եւ ըստ Հ. Վ. Հաջունիի քննադատութեան հետեանքին, եթէ մեր ազգային եկեղեցական պատմութիւնէն պիտի ջնջուի այդ շինծու աւանդութիւնը, այն ատեն հարկ կ'ըլլայ ջնջել այդ անունները և անոնց տօները ամէնէն յառաջ Ս. Ղազարու Տպարանէն հրատարակուած Տօնացոյցներու և Օրացոյցներու մէջէն, ինչ որ անկարելի է, քանի որ բոլոր վիճակական դպրոցը այդ աւանդութեան պահպանը եղած է Հաջունիէն յառաջ և վերջը:

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

Ո՛Ջ ՄԱՐՄՆՈՎ՝ ԱՅՆ ՀՈԳԻՈՎ

(Ս. ԿԻՐԱԿԻ ՄԵԾ՝ ՊԱՆԱՅԵ)

(Փիլիպպ. Գ. 1 — Գ. 9)

Ի՞նչ որ մարմնի վրայ կամ մարմնով կը կատարուի՝ էապէս գործ չունի բնաւ աստուածապաշտութեան խորհուրդին հետ։ Եւստ, աւանդութիւնները, օրէնքին նիւթական արամագրութիւնները, թէ՛ իսկ երբեմն ցեղին զգացումովը խաղկն անոնք սիրտը, հաւատքի տեսակետով կը մնան բացարձակապէս անարժէք ունակութիւններ, եթէ կը նկատուին և կը գործադրուին իրենէ պաշտամունքին հիմը նոյն իսկ ևս ոչ իրենէ զաւելը լոկ։ Կրօնքի գաղափարին՝ ամէնէն յոռի ծառայութիւնը կը մատուցանեն անոնք որ կը տնջին այդ մասին, Հաստատուելով սակ ծիսական գործողութեանց բարոյացումը՝ զերէր։

Ի մէկ ընդունելութեամբ կամ հարկադրեալ վարժութեամբ կրօնքը այդ ազաւթ ըմբռնած մարդիկ իրենց սրտին կը գիտակցին այն աստիճանին, երբ, օր մը, հոգիին լոյսը յանկարծ կը մտայտակէ իրենց ներքին խաւարին մէջ։ ցոյց տալով իրենց թէ իսկապէս ո՛ր կը գտնուի մեղքը յաղթարարող զորութիւնը։

Այդ վայրկեանէն սկսեալ անոնք այլեւս վերահաս կ'ըլլան թէ բարեպաշտութեան այն բարձրացեալ ձեւակաւութիւնները, որոնք երբեմն այնքան մեծ յարգ կ'ընծայէին իրենք, կրօնքի զգացումին համար ո՛չ միայն անպատշաճ, այլ նաեւ ֆառաշար և կորստարեւ են։ Վասնզի կը թրմընցնեն սիրտը սուտ երաշխիքներով և աղետաւոր աղիտութեամբ։

Հոգի և Աստուած, և անոր մատուցուած երկրորդութիւնը հոգեւոր պէտք է կատարուի։ Անգամ մը որ մարդուն կրօնական կեանքին մէջ այն սկզբունքը կ'ըլլայ առաջնորդող լոյսը, ա՛յ ինքնին կը հասկցուի թէ վրկութիւնը կախում ունի Փրկչին հետ անմահական միաւորութենէն, այսինքն օրինաց և շնորհաց դուգրնմաց արդունագործութեամբ գոյացած արդարութեան հաւատքէն, որ կենդանի և գործօն Հաւատքէն նոյն իսկ Ա՛ն, այս հաւատքն է որ մեր հոգին հաղորդութեան մէջ կը զնէ Քրիստոսի հանձնաւ և յարութեան խորհուրդին հետ, մէկ կողմէ մեղքէն աւերուած նախկին քնութեան ջնջումը պատրաստելով մեր մէջ, և միւս կողմէ վերկենցադրուելով բարոյական վերամենդեան յոյսով խրախուսելով զմեզ։

Եւ արդարեւ յոյսը, որ հաւատքի առաջին պատուին է, ամէնէն ապահով նեցուկն է Քրիստոսին սրտին։ Տկար մահկանացու, որ զգացումն ունի իր անպօրութեան, ու դատապարտուած՝ մինչև վերջը կուտելու, իր անկատարութեան պատճառաւ՝ բոլորովին վստահ չէ իր վրկութեան մասին։ Այսու հանգիւծ չի զազրիւր բնաւ յուսարէ։ Վասնզի կը հաւատայ թէ աստուածային օգնականութեամբ է որ կը մղէ կոխը։

Կեանքը մրցանքի դաշտ մըն է. ու վաղորդ այն ճիգն է զոր քրիստոնեան կ'ընէ Քրիստոսի միանալու համար՝ երկնային կոչումով իրեն եղած հրաւերին արժանապէս պատասխանելու համար. իսկ պահէ՛ր այն երանաւէտ զգացումը որ կը թղթի կոչումին պարտադրուած յանձնառութեանց կատարումէն։

Նա որ վերջապէս կրցած է այս գծին վրայ զննել իր կեանքին ընթացքը, այսինքն, գիտնալով հանգերձ թէ անկարելի պիտի ըլլայ իրեն հետեւի կոչումին կատարելութեանը, անոր կը դիմէ սակայն անխաբի աչքով ու հանգարտ զրնացքով, առանց յանձնապատասխանութեան որ և է կապած ներշնչելու իր մասին, կրնայ իր անմին օրինակովը զօրացնել իրեն գաղափարակիցներուն զեղեկոտ քայլերը, և հաւատարապէս իրաւունք և պարտականութիւն զգալ իրեն, զգուշացնելով զանոնք զարտուչի ճամբաներէ, ամէնքը խմբել մտածողութեան և գործի ուղիղ և անխոփա սկզբունքի մը առջև. սրտառուչ անկեղծութեամբ մը անոնց ներկայացնել արտասուելի պատկերներ անոնց, որոնք կրօնքը զգայտապաշտ կենցաղի՝ ամսթալի փառասիրութեան և նաւթամտութեանց մէջ փոխադրուած, իրենց կորուստը միայն կը նիւթեն, ամէն օր այսպէս խաղին խորհուրդը թշնամանելով, ու հաւատքով աստացում համոզում բարձր շնչովով աշնեղիւզ հրատարակել թէ գաղափար մարդը, խեղապէս երկնից միայն քաղաքացի, երկրաւոր կեանքը պէտք է նկատու պանծալնութեան շրջան մը լոկ, ու ապրի զայն ոչ թէ մարմնով, այլ հոգեւոր ձկաւմներով մահաւանդ, ու այն ակնկալութեամբ միշտ թշուառ այն շունչին տեղ, որ իր ներկայ էութիւնը կ'օգեւորէ, պիտի բնազուրի օր մը բարի հոգի մը, որ այս անգամ մարմինին փոխարէն իրեն պիտի զգեցնէ Աստուծոյ փառքովը պայծառակերպուած լուսաւոր բնութիւն մը։

Այսպիսի զգացումներով, այսինքն հոգիին մը մտածումովը անուշուած գիտակցութիւնը ազրիւր է ամէնէն մաքուր բերկրանքին, զոր կրնայ երբեք ուրանալ հաւատքի մարդը. վասնզի Վաստուծոյ խաղաղութիւնը որ հաւատքին և Աւետարանի բարիքներէն կը ձնի և աղօթքով և երկրկամ համակերպութեամբ ձեռք բերուած ներքին ազատութիւնն է, վեր կը բարձրացնէ մարդը առօրեայ հոգեբու անդունէն, ու կը պաշտպանէ բոլոր այն փորձութիւններու դէմ, որոնք պիտի կրնային հեռացնել զինքը Քրիստոսէ։

Պէտք է աշխարհ տեսնէ և ճանչնայ սակայն այդ բերկրանքին՝ խաղաղած հոգեւոր այդ իմանալին պողարերած առաքինութիւնները, բարեհամբաւ սրբութեան և բարեգործ սիրտը արգիւնները. վասնզի ամէնէն ապահով միջոցն է ան՝ զինքնափ ընելու համար անարդար և մտխոյանդ կիրքերու սաստկութիւնը, և հասկնալու համար թէ ո՞րքան կրօնքին, նոյնքան նաեւ կեանքին համար, այսինքն երկուքին մէջ ևս հաւատարապէս ո՞րքան մեծ է հոգիին զերէր։

Ձեռքի առաւել է քան զմարմինը. բայց հասկնալու համար համար գայտ, պէտք է անոր փրկաւէտ զգացումն ունեցած ըլլալ։

Գափիւրէ

Թ. Է. Գ.

Պ Ա Տ Մ Ա Կ Ա Ն

ԶԻՔԵՆԵԱՅ ԼԵՐԱՆ ՎՐԱՅ ԱՇԱԿԵՐՏԱՐԱՆԻ

ԵՒ ԲԼԲԻ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԸ, ԵՒ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐ

(Շար. ՍԻՈՆԻ 4-5 Թիւնն եւ վերջ)

Փ.

4. Զիքենեայ լեւան վրայ կայլի՞ն
նայկական վանքեր.—

Հայ Մատենագրութիւնը Ս. Տեղեայ
թէ՛ հայկական վանքերու թէ՛ օտար վան-
քերու մէջ ապրող հայ միաբանութեանց
նկատմամբ դժբախտաբար բաւ մը անգամ
չէ արձանագրած հակառակ որ նախնական
դարերէ սկսեալ, մեր բնիկ աշխարհէն ուխ-
տաւորական կարաւաններ շարունակ այ-
ցելած են նրուսադէմ, յուխտ և երկրպա-
զութիւն Գրիստոսի Տնօրինական Ս. Տեղ-
եաց: Հայոց Անաստաս Վրդ.ը միայն, ինչ-
պէս յիշած ենք այլուր, զրի առած է ցու-
ցակ մը նրուսադէմի հայ վանօրէից մա-
սին: Ան թէ և զերծ չէ քննադատութենէ
և ձեռնմխութիւններէ, ինչ որ ալ բլայ
սակայն, այդ ցուցակը հայեցի կարեւոր
յիշատակարան մըն է, որուն համաձայն,
Զիքենեայ Լեւան վրայ, բաւական թուով
վանքեր կը յիշուին. բայց ցաւալի է ըսել
որ նոյն յիշուած վանքերը, զոնէ առ
այժմ, չէ կարելի վաւերացիւններով ճշ-
գել. միայն անոնցմէ երեքը, ըստ կա-
րելոյն, պիտի կրնանք նկարագրել հը-
նախօսութեան և պատմութեան հայթայ-
թած տուիքներուն համաձայն: Այդ երեք
վանքերն են, 1. Ս. Յովնաննու Կարապետի
վանքը, 2. Մովսիսնու Կարապետի
վանքը, 3. Կանանց յատուկ
Ս. Աւետման վանքը:

1. — Ս. Յովնաննու Կարապետի
վանքը.

Երբ Դրդ. դարուն Աշակերտարանի և
Բլբի երկու մայր եկեղեցիները սկսան շին-
ուիլ, բարերար իշխաններու և մեծահա-
ւատ Տիկիւններու օժանդակութեամբ, և

Զիքենեայ Լեւան միայնակացներու ջեր-
մեռանդութեամբ, նոյն եկեղեցեաց շուրջը
շինուեցան մասնաւոր վանքեր և եկեղեցի-
ներ. այդ մասին անհերքելի ապացոյցներ
են հնախօսական այն թանկարժէք բեկոր-
ները՝ որ երևան եկած են վերջին տարի-
ներու պեղումներէն: Հայք՝ Բլբի եկեղե-
ցւոյն արեւելեան կողմը, ունեցած են վանք
մը Ս. Յովնաննու Կարապետի անուամբ: Ա-
նաստաս Վրդ. ի ցուցակին մէջ, հետեւեալ
կերպով կը յիշուի ան. «Պանտայ վանքը,
որ Սուրբ Կարապետին է, որ յարեւելից
կողմանէ Զիքենեայ լեւինն կայ, նոյնպէս
արքունի ծախիւք շինեալ, յանուն Սուրբ
Կաթողիկէին որ ի Վաղարշապատ քաղա-
քի, զոր Աղուանք ունին մինչև ցայժմ»: Մովսէս Կաղանկատուացին ալ կը յիշէ
այսպէս. «Պանտայ վանքն, որ յարեւելից
կողմանէ Զիքենեայ լեւինն կայ՝ Պանոն
ոմն ճշնաւոր յԱղուանից եղեալ նախաշի-
նող, և այժմ Պետրոս Աղուան քահանայ
ունի», (Պսմ. Աղուանից Աշխարհի էջ 227).

Նկատի առնելով այս երկու յիշատա-
կարանները, համոզու՞մ կը զոյացնենք թէ
Զիքենեայ լեւան այս վանքին Աղուանք
նախապէս տիրացած էին, յանուն իրենց
Տ. Պանոյ կաթողիկոսին՝ որ մեր Ս. Գրիգոր
Լուսաւորչի թոռան Գրիգորիսէ սկսեալ,
Աղուանից կաթողիկոսներուն վեցերորդն
է Կաղանկատուացւոյն վերի յիշատակաբա-
նին համաձայն (Անց. էջ 274): Յետոյ Աղ-
ուան ճշնաւոր մը, Պանոն անուամբ, կը
վերաշինէ նոյն վանքը. բայց ամէն պա-
րագայի տակ, հայ արքունիքի ծախքով
կը շինուի, յանուն Ս. Կաթողիկէին Վա-
ղարշապատուն, ինչպէս կը յարէ Անաստաս
Վրդ.: Սակայն Դրդ. դարու յիշատակա-
բան մը, Զիքենեայ լեւան հայկական այս
վանքին ծագումը տարբեր կերպով կ'ա-
ւանդէ մեզ: Պալատիոս կը զրէ թէ (Hist.
Laus Ch. XLIV), «Յուլիանոս Ուրացոյէն
յիտոյ, Իննօվկենտիոս քահանան Սուրբ Լե-
ւան վրայ շինեց (385) մատուռ մը, ուր կը
պահէր Սեբաստիոյ հեթանոսներուն վան-
տալութենէն զերծ ձեացած Սուրբ Յովհան-
նու Կարապետի մատուռները»: Պալա-
տիոս մէկ տարի ապրած էր Զիքենեայ լե-
ւան վրայ (412-13), հետեւաբար իր ակա-
նատեսի վկայութիւնը արժէքաւոր կը նը-
կատուի: Այս մատրան նաւակաւորք կը

կատարուէր Սեպտ. 29ին, Վրացերէն Սա-
զիմական հնագոյն ծխարանի համաձայն.
Տե՛ս R. B. 1924. էջ 611-623): Արդէն ուր
կար սուրբի մը մասունքը կամ տապանը,
հո՛ն եկեղեցի կամ վանք չի՛նէլ ի հնումն
կանոնական սովորութիւն մըն էր: Կ'երեւի
պարագայից բերումով, արդէն հիմնաբ-
նում վանքի մը միասնաբար կը տիրա-
նան Հայք և Աղուանք, և յանուն Վարար-
չապատի Ս. Կաթողիկէին արքունական
ճօխութեամբ կը զարգարեն նոյն վանքը:
Պարսկական և արաբական տիրապետու-
թեանց շրջանին, այս վանքը անտարակոյտ
նշխարկուած է Զիթենեաց լեռան միւս
վանքերու ճակատագրին: Սակայն նոյն
վանքը Թրդ. դարու սկիզբները, վերանո-
րոգուած կը գտնէք: Նոյն միջոցին Մեծն
կարօյսի և Պաղատի խալիֆային միջեւ
համաձայնութիւն մը կնքուած էր, որով
Մեծն Կարօյս՝ Ս. Քաղաքին թեւարկու-
թիւնը ստանձնելով՝ առատաձեւն գումար-
ներով վերաշինել կուտար վանքերն ու ե-
կեղեցիները ու կը հոգար վանականները.
զբեկած էր մասնաւոր պաշտօնեայ մը յե-
րոսողէմ, և անոր միջոցաւ նպատակ դը-
րամ կը բաշխէր վանականաց. նոյն պաշ-
տօնէին զրի առած Ս. Տեղեաց ու կրօ-
նաւորաց վիճակագրական ցուցակը ամ-
փոփուած է յիշատակարանի մը մէջ, որ
կը կոչուի Commematorium de Casis Dei:
Արդ այս յիշատակարանին համաձայն, կը
հասկցուի որ Բրի եկեղեցեայն վանականաց
շարքին մէջ կը յիշուին նաև Հայեր: Նոյն
ցուցակին մէջ մասնաւորապէս կը յիշա-
տակուի Հայոց Ս. Յովնանու Կարապետի
վանքը, ուր կը թևակիլն վից հայ կրօնաւոր-
ներ: Անոնք անցելոյն բարդաւած վիճակի
մը բեկորներն էին, որ անտարակոյտ ա-
րեւելքէն եկող յարձակողներուն խժոժու-
թենէն աղաւած՝ կը փափաքէին զարձեւել
պայծառացնել Ս. Կարապետի վանքը, նո-
րոգելով աւերեալ մասերը: Ստար յիշա-
տակարանի մը այս անհերքելի վկայու-
թիւնը՝ Հայոց Ս. Յովն. Կարապետի վան-
քին գոյութեան մեծ ապացոյց մըն է: Հա-
ւանական կ'երեւի որ՝ նոյն վանքը մինչև
ԺԲրդ. դար կանգուն մնացած է, և ի վեր-
ջոյ Սալաէտտինի յարձակումներէն զար-
ձեւել քանդուած ու փլատակներն ալ եր-
կար դարեր հողի տակ ծածկուած են:

ԺԲրդ. դարու կիսուն էր որ Զիթենեաց
Լեռան Հայոց Ս. Յովնանու Կարապետի
վանքին նախկին պայծառութեան չքնաղ
յիշատակարանները հողերու տակէն դուրս
կուգային հիացումի ենթարկելով բոլոր տես-
նողները. հայկական շուրս արձանագրու-
թիւններով գեղակերտ խճանկարներ (mo-
saïque) երբեմն կը զարդարէին Ս. Կարա-
պետի վանքին յատակը: Այս յիշատակա-
րանները կ'ապացուցանեն թէ՛ որպիսի պայ-
ծառութեան մը հասած էր նոյն վանքը:
1868էն սկսեալ, քանիցս հրատարակուած
աւելուանակարուած են այն արձանագրու-
թիւնքն, խճանկարներն զանազան գիրքե-
րու և լրագրաց մէջ, անցեալ տարի ալ,
Գեր. Տ. Մեսրոպ Ս. Նպս. Նշանեան՝ Ե-
րոսողէմայ Դամասկոսի զրան մօտի հայ-
կայան խճանկարի մէկ մանրանկարը՝ հը-
րատարակելուն առթիւ, Զիթենեաց Լեռան
հայ արձանագրութիւններն ալ ամփոփած
էք, (Տարեցոյց Թէոդիկի, 1927, էջ 369-40):
Յօդուածին ամբողջութեան համար, Ս.
Յովն. Կարապետի վանքին նոյն արձանա-
գրութիւններն քաղելով նշանէն կը գտնէք
հոս.

1. — «Բարեխաւս ունելով
առ Աստուած զսուրբ Ե-
սայի եւ զերանելի
հարսս եւ Վաղան ա-
բարի վասն թողու-
թեան մեղաց զյի-
շատակարանս զայս»:
2. «Այս գիր երանելոյ Շուշանկա
մարն Արղաւանայ Հոսի մը»:
3. «Վասն աղաւթից և փր-
կութեան Թեւայ Ա-
րասու և Մուրկան»:
4. «Այս յիշատակա-
րան Տն Յակովբայ
որ եղեւ ի ձեռն խնդրելոյ»:

Այս արձանագրութիւններէն զատ,
նոյն տեղը գտնուած են 16 դամբարաններ
որոնցմէ երեքը անաղարտ մնացած են և
խրաքանչիւրին վրայ առանձին առանձին
կը կարգացուի Չոքիկ, Շուշան, Մարին:

Կը փափաքենք վերել յիշուած մողա-
յիքներու ծագման մասին պատմական տե-
ղեկութիւն մը տալով՝ նոյն արձանագրու-
թեանց մէջ յիշուած քանի մը անձերու
ինքնութիւնը ճշդել, որքան որ կարելի է:

Այս հնութիւններով շատ զբաղած է յայտնի հնախօս Glermont-Canneau (Archaeological Researches in Palestine, 1873-74, էջ 329-337), ուր յիշեալը շատ մը ենթադրութիւններէ յետոյ, կը կարծէ թէ թիւ 2 արձանագրութիւնը և մոզայիքը միաժամանակ չեն շինուած, քանի որ նոյն մոզայիքին արձանագրութիւնը առանձին մաս մը կը կազմէ և չի յարմարիր մոզայիքի ամբողջութեան շինուածքին և գոյներուն. թիւ 1 և 2 մոզայիքներուն շինութիւնը ժամանակակից կը համարի, դատելով երկուքին ալ կերտուածքին և նկարագրութեան նոյնութենէն, իսկ թիւ 3 և 4 մոզայիքները կը նկատէ յետին տարիներու շինուածք: Պէտք է գիտնալ թէ Քրիստոնէնէութենէ շատ յառաջ, մոզայիքի գործածութիւնը տեսակ մը զարդարանքի ձեւ մըն էր. սակայն անոր գիտութիւնը տակաւին նոր է: Զարդարանքի այդ եղանակը, ինչպէս կը տեսնուի, մարդիկ աւելի կը նախընտրէին քան որմնանկարներն և մազադաթները որ շատ չէին կրնար առկալ, մինչ մոզայիքը դարերով հողին տակ կըրնար մնալ, առանց աւրուելու: Սե, կարմիր և սպիտակ գոյներով մոզայիքները երբեմն կը զարդարէին Հռոմայեցոց պարտէզները. իսկ բազմապատկանները կ'երևնային Պոմպէի և Ափրիկէի կողմերը: Քրիստոնէական մոզայիքներու վրայ զաղափար մը կազմելու համար պէտք է այցելել Ռաֆիննա, Հսոյժ և Թեսաղոնիկէ: Քրիստոնէայք փոխ առնելով հեթանոսական մոզայիքները, ատոնց տուին խորհրդանշականութիւն մը: Եկեղեցեաց որմներուն, յատակներուն և կողակներուն մէջ շինուած մոզայիքները քրիստոնէից յատուկ թելադրիչ դասեր կը պարունակէին իրենց նրկարէն պատկերներովն, կը նկարէին Փրկչին և Առաքելոց պատկերները: Մոզայիքի արուեստագործները Փրկչին փառք պանծացնելու տեղով լեցուած՝ կը տեսնուի որ ընդհանրապէս կը խուսափէին նկարել Անոր խոնարհ ծագումը և չարչարանքը, Քրիստոսի մարմը, ծնունդը, խաչելութիւնը՝ որ վերածնութեան դարուն նրկարչներուն սիրելի նիւթերն էին, առաջին եօթն դարերու մոզայիք շինողները չէին մօտենար անոնց, միեւնոյն նպատակաւ. նահատակաց յաղթանակը ի մտի ու-

նէին, քան թէ անոնց մարտիրոսութիւնը. (ներածութիւն, Les Mosaïques Chrétiennes du IVme au Xme siècle):

Զիթենեաց Լերան Հայոց Ս. Յովհ. Կարապետի վանքի այդ մոզայիքները յայտնի է թէ հեռուոր թուականէ մը կը հասնին. այդ մոզայիքի վարպետներն ալ միեւնոյն եղևով շարժած են՝ հեթանոսականը խտտնելով քրիստոնէականին հետ, ինչպէս ցոյց կուտան անոնց լուսանկարուած մանրանկարները:

Փառով վերայիշեալ չորս արձանագրութեանց մէջ յիշուած անձերուն ինքնութեան, պէտք է ըսել թէ շատ դժուար է ճշդել այդ պորագան: Թիւ 3 և 4 արձանագրութեանց մէջ յիշուած անձերուն վերայ տեղեկութիւն մը չունինք, բայց թիւ 1 և 2 արձանագրութեանց մէջ յիշուածներուն մասին կարելի է հաւանական կարծիք մը յայտնել: Glermont-Canneau իր վերոյիշեալ գործին մէջ (էջ 332) կ'ընդունի թէ թիւ 2 արձանագրութեան Արտաւանը պարսկահայ մըն է, Յուստիանոսի օրով, կուսակալ և զօրագետ, համաձայն De Muraltի Chronographie Byzantineի տեղեկութեան (Հատոր 1. էջ 190 և 203). Մենք թիւ 1ի Վաղանք ուղղադրական սխալ նրկատելով հաւանական կը համարենք որ ըլլայ Վանան. և եթէ ընդունիք այդպէս, այն ատեն Պաղեստինի Պրոկոպիոս պատմիչին գրմով կը տեղեկանանք թէ՛ Արտաւան և Վանան Արշակունի երկու եղբայրներ էին, և Պարսկաստանէն փախչելով ապստամբած էին Բիւզանդիոն: Այս երկու եղբայրները մեծ ծառայութիւն մատուցած էին Բիւզանդական պետութեան: Արտաւան եղաւ մեծ զուքս և Վահան մեծաւ պատերազմին մէջ, Յուստիանոսի կայսրութեան յառաջգիւրծեալ թեան և զարդացման սատարներ եղած են այս հայազգի երկու եղբայրները. մանրամասնութիւնքն տեսնել (Չամչ. Բ. էջ 241, 250-55, 517-520): Այս պատմական տեղեկութիւնները ի մտի ունենալով հաւանական չէ՞ որ Բիւզանդական այս հայ զօրականաց մայրը Շուշանիկ երեսադէմուխտի եկած և վախճանած ըլլայ հոն, և իբր մայրը երկու երախտաւոր զինուորականներուն, թաղուած է Հայոց Ս. Յովհ. Կարապետի գաւիթը, յատկացուելով անոր գեղակերտ մոզայիքներով տապան մը Արտաւանի ձեռ-

քով, և յանուն իր եղբորը Վահանին ալ կանգնելով եղբայրացի Անապատականին՝ Եսայիի և այլ Հարց համանման լիբրմ մը, հան ամփոփելով անոնց նշխարները:

2.— Մժավանք

Անաստաս Վրդ. իր ցուցակին մէջ այս վանքը հետեւեալ կերպով կը ծանօթագրէ. «Մըժայ վանքն, որ յանուն ար. Քառասնիցն, զոր այժմ Տաճիկ Բ. նինո, իսկ Կաղանկայտուացին կ'ըսէ. «Մրուժայ վանք սուրբ Քառասունքն ի նոյն կողմն և մերձ ՚ի նա, զոր այժմ տաճիկն ունի (նոյն անգ): Արիւն և Աստուածատուր Եպս. կը կարծեն թէ Մժավանքը պիտի ըլլայ Մժէժավանք. վանդի Մժժանուն չունինք. բայց մենք աւելի հաւանական կը նկատենք թէ Մժավանքը պիտի ըլլայ Մժժավանք. Կաղանկայտուացիին Մրուժայ վանքը քաղաքային անխմանալի է: Մեր պատմութեան մէջ երկու Մժժ Գնունի ունինք. մին՝ 518ին, մարզպան Պարսից կողմէն, ի Դուին, 30 տարի մարդպանութիւն ըրած, շինարարութեամբ համբաւեալ և բարեկամ Թրակացի Յուստինոս կայսեր (Ջանգ. Ա. էջ 237-255), իսկ միւսը, նոյնին սերունդէն, Հերակլի օրով, Յունաց բամբին գործարար, որ մինչև անգամ կայսր ընտրուեցաւ, բայց իսկայն սպանուեցաւ (Անգ, էջ 528): Բայց մենք աւելի հաւանական կը նկատենք որ Մժավանքը շինուած կամ նորոգուած է յանուն առաջնոյն: Սակայն Պետրոս Վրացիին կենսագիրը, զոր նախընթացով յիշեցինք, կը պատմէ թէ՛ Հոռոմայեցի կրտսերն Տիկին Մելանիա (+ 439) Զիթենեաց լերան վրայ, Բրի եկեղեցւոյն մօտիկ, երկու վանքեր կը շինէ, արանց ու կանանց, և հոն կը զետեղէ Հայոց Սերաստիայէն բերել տրուած 40 վկաներու նշխարքները, որոնց վրայ կ'աւելցնէ նաև Պետրոս Վրացիին բերած պարսիկ երկու վկաներու մասունքներն ալ: Մասանց նաւակատիքը կը կատարէ Կիւրեղ Աղեքսանդրացի հայրապետը, որ նոյն ժամանակ Երուսաղէմ կը գտնուէր: Ահա՛ այս Մելանիայի Քառասնից վանքն է, որուն յետոյ կը տիրանայ հայ Մժէժ Գնունի մը կամ մարզպանը, և կամ բիւզանդական գործարարը. բայց թէ

ի՞նչ պարագաներու տակ, պատմականօրէն անձանթ կը մնայ մեզ: Մժժավանքը շատ մօտ կը գտնուի վերև նկարագրուած Ս. Յովն. Կարապետի վանքին, և թէ շատ կանուխէն մասամբ դրաւուած էր արարացիներէն, ինչպէս յայտնի կ'ըլլայ վերի յիշատակարաններէն: Աստուածատուր Եպս. հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ Մժժավանքի աւերակը, «Այս վանք է հիւսիսային կողմն Ս. Կարապետի իրբե քարընկէց մի. հիմունք, շրջապատ որոնց միայն երեքն այժմ. ի կեդրոնի կանգնեալ են արարացիք գմբէթ և կոշէն ըստ բարբառոյ իւրեանց Դուպկեր ել արպային շուհասի. գմբէթ 40 մարտիրոսաց՝ ըստ առաջին անուան իւրոյ և մի մասն գերեզմանատուն զիւղականաց: Աստ ևս գոն գերեզմանք նախնեաց մերոց, բայց ծածկեալ են արարացիք: (Ժմեկզրկն. Պատմ. երգովի. Ա. հատ. էջ 89):

3.— Աւեսման վանք Հայոց.

Այս վանքը կուսանաց յատուկ էր. գրաւոր ո՛րեք յիշատակարան չունինք: 1892ին, Զիթենեաց Լերան վրայ երևան ելած յունարէն գրով տապանագրէ մը յայտնի կ'ըլլայ թէ Հայք ունեցած են Աւեսման անուամբ վանք մը: Այդ տապանագրին թարգմանութիւնը կը զննէր հոս. «Այս է տապան սրբուհոյ Խարազայի, մայր միանձնուհեաց Աւեսման վանացն Հայոց» (R. B. 1892. էջ 571): Վանքին հայկական ըլլալուն տարակոյտ չկայ. միայն գտնելով վանքին Մեծաորուհիին անունէն և հայ վանքի մը մէջ յունարէն լեզուի գործածութենէն՝ կը կարծենք թէ այս վանքը գոյութիւն ունէր հայերէն գրոց գիւտէն յասաջ, և թէ նոյն վանքի միանձնուք անխորաքար ամէն ազգէ կ'առնուէին, թէև սեփականութիւնը ըլլար հայկական: Կը թուի թէ մինչև էրդ. դարու սկիզբը կանգուն էր Աւեսման վանքը. յորմէ հետէ կործանած Պարսիկներուն յարձակմանց հետեանքով: Հաւանաբար նոյնն էր այս վանքը «Հարանց Վարք» մէջ յիշուած (Բ. Հար. էջ 461) կուսանոցին հետ, որ Զիթենեաց Լերան վրայ գտնուելով՝ Փարսի անունը կը կրէր. հոն կ'ապրէին չորս հարիւրի մօտ կոյսեր: Պարսիկները

վանքը կործանեցին, կոյսերը դժնէարար հաս հոն ցրուեցին: Հարանց վարքի նոյն էջերուն մէջ կը պատմուի հալածուած կոյսերէն միւսն զիւցապնական առաքինութիւնը:

Զիթենեայ Լիւրան Բլրի եկեղեցիին նըկարագրութեան առթիւ, մեէ յիշատակութիւն չըբինք նոյնին սեփականութեան մասին: Ինչպէս կ'երևի զրաւոր յիշատակարանաց հետքերէն, վաղեմի դարերէ սկսեալ, նոյն եկեղեցիին սեփականութիւնը կը վերաբերէր Հայ Միաբանութեան: Այս մասին հայ ժամանակագիր մը կը գրէ թէ արաբ պատմագրաց մէջ գրուած է որ Համբարձման եկեղեցիին կը վերաբերէր Հայոց (Մտրագր. Երուսաղէմի, էջ 308). Արդէն 1529ին, Յովհաննէս Պարք. Ս. Համբարձման եկեղեցւոյն գմբեթը, որ երկրաշարժէն խաբխւած էր, դառաւորին վճռով նորոգել կուտայ, և 1560ին, Անդրէաս Պատրիարքն դարձեալ վաղեմի իրաւանց հիման վրայ և գոտարանի վճռագրով, կը յաջողի ամբողջութեամբ նորոգել նոյն եկեղեցիին. 1617ին ալ, Գրիգոր Պարոնտէր, պաշտօնական վաւերագրաց ոյժով, կ'ար-

գելու տեղւոյն մէկ զրացիին անտղի տարնձգութիւնները Հայոց միաբանութիւնը 1836ին, առանց հակառակելու ուրիշ Միաբանութեանց կողմէ նոյն եկեղեցիին մէջ կատարուած պաշտամունքին և արարողութեանց, կարեւոր նորոգութիւններ կը կատարէ նոյն եկեղեցւոյն մէջ, և կը կառուցանէ յարակից շէնքեր համաձայն աշխարհոնութեանց, զորակէտք բերած էր Հիւրէթի 1022ին, Սուլթան Ահմէտ Ա. ի օրով, որուն զօրութեամբ նաև ստացած էր Հիւր. 1250, 1251 և 1252 թուական հրովարտականները: 1838ին սակայն, Լատինք և Յոյնք կը հակառակին այս նորոգութեանց և վերաշինութեանց, կը ջանան բեկանել ստացուած հրամանագրերը, և այլ և այլ ազդեցութիւններու միջոցաւ, ի մեծ վիշտ քրիստոնէութեան, 1839ին քանդել կուտան շինութիւնները, և հոն հիմակ աւերակներն են որ կ'իշխեն: Մանրամասնութիւնները տեսնել (ժմկնկրկն. Պսմ. Երուսաղէմի, Հար. Ա. էջ 252, 271, 290, Բ. 459 և այլն, «Բովանդակութիւն Ազգ. Սեփ.» էջ 94-95):

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱԶԱՆՈՒՆԻ

Հ ՈՒՆ Ա ՐԹՆԳԸ

Հոգիս շուն աշիւց մըն և կեփուած
Հաքար տաք առաջ գուցի.
Ե՛րբ կը դպիմ որ ան հնչի՝
Շրթներդ վրձիս եւ յուսամած . . .

Խորունկ սափոր՝ բերես ունի,
Հոգիս մըռայ և բիւրեղայ,
Պանած իր մէջ զանձ մ'արհնի,
Բու ձեռնդ զայն ե՛րբ կը բանայ . . .

Ա մագաղաթ մը շիւամոյր,
Թերեւս ան պիտի ըսէ
Ի՛նչ զաղակիւններ որոնք յոյս
Գիծեր են ջիւնց ու վարդեր բիր:

Ա կը բաւեր զուցի միայն
Որ դու շունչովդ հրպիր,
Պիտի ծաղիկ՝ հոգիս կարմիր
Շուշանի պէս անմահական . . .

Միկնդն խորհուրդ մըն և զաղակի
Մոցն անդորրիկ իրեն պանած
Անբընդի զանց մ'արհնի,
Ա ոսկի աշիւց մը կեփուած . . .

Ա՛ն, որ մը դու ան պիտի փշրես
Խաւեակն այս հեփ, անօրէ այս խոր,
Պիտի կոտորիմ զանձերն անոր,
Բայց ոչ այն աշիւգը զոր Դո՛ւն եւ . . .

ԱՐՄԷԼ ԵՐԿԱԹ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՊԱՐՈՒՍ ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻՆ

Դարուս երկրորդ տարին. Սայաթի տեղ Հոռմն էր,
 Պոնաբարդի տակ Նաբուլեոն կ'երեւեր,
 Երբ առաջին Հիւպատին նեղ դիմակն այն
 Կը պատրասէր Կայսեր նակսին վերայ լայն,
 Ըսպանիական հին Պրզաստն քաղին մէջ,
 Սերմի մը պէս, հովէն նետուած հողին գէջ,
 Ծընաւ սրդայ մ'անգոյն, անձայն, անհայեաց,
 Բրքսոն-Լօրէն խառն արիւնէ մը սերած.
 Այնքան աղկաղկ էր, ցընորքի մը նըման,
 Որ մօրմէն զա՛ս՝ ամէնքն իրմէն նեղացան.
 Վիզն այնքան ծուռ էր, եղէգի մը հանգոյն,
 Որ որոցին հետ շինեցին հաղն խկոյն.
 Մանուկն այդ, զոր կը ջընջէր կեանքն իր գիրէն,
 Եւ որ չ'ունէր վաղորդայն մ'իսկ ապաւէն,
 Ես եմ.—

Թերեւս ըսեմ ձեզ օր մը քէ ի՛նչ
 Անքիծ կաք, ո՛րքան խընամբ՝ իղծ եւ սէր ջինջ
 Զօրացնելով դրժխեմ ըսկիզբը կեանքիս,
 Անվընաս մօրս երկիցքս ծնունդն ըրին զիս.
 Այն հրեշտակին՝ որ իր երեք որդւոց վրայ
 Կը տարածէր իր գորովանքն անխընայ.

Ո՛վ մայրենի սէր քաղցրիկ, ա՛հ՛ր անմոռաց,
 Աստուածանիւս բազմացումով ջամբուած հաց.
 Հայրենի տան մէջ միշտ պատրաստ սուրբ սեղան,
 Անձնիւրն՝ իր մասն, ամէնքն ամբողջ ունին զայն.

Պի՛ս՝ ըսեմ ձեզ, երբ իմ շատրոնց ծերութեան,
 Լուռ գիշերներն աղօսալոյս՝ խօսիլ տան,
 Ի՛նչպէս քառքի ու սոսկումի բախտն այն մեծ,
 Որ ոտքին տակ կայսեր՝ աշխարհը դղրդեց,
 Իր մերթիկովն իս հրեշտով անպաշտան,
 Հողմակոծել տուաւ օրերս մանկութեան.
 Զի երբ դողդոջ ալեաց զարնէ հիւսիսին,
 Կասդած ովկեանը կը տանջէ ի միասին
 Թափած սաղարքիք ծառերուն ծովափնեայ,

Եւ եռայարկ նաւն որ հովուն նեւ կ'ոռնայ.

Ներսասարդ քէն, բայց փորձ հասակաւ,
 Սըրսիս մէջ կան դառնութիւններ ոչ սակաւ.
 Շատ անցեալներ պիտի կըրնայ կարգալ մարդ
 Խոկումներէ կըննած նակսիս վրայ անհարք.
 Իսկ ծերունին շիջեալներն էւ նաղաս,
 Որ իղնեւուն իր ծայրն ինկած է վըհաս,
 Պիտ' դողար երբ տեսնէր հոգիս անյասակ,
 Ուր կը բնակի միտս իր անդունդ մ'ալեաց սակ,
 Տեսնէր ցաւերս՝ փորձութիւններս աղէկէզ,
 Եւ ինչ որ գիտ խաբեց վիժած պըտղի պէս,
 Գեղեցկագոյն օրերս՝ անցան յուսակտուր,
 Սէրերս, գործերս, ողջ մասաղ կեանք մը սրխուր,
 Թէպէտէր դեռ ինձ կը ժրպտի ապագան,
 Սըրսիս մէն մի էջը գըրուածն այն մասեան.
 Եթէ կ'ըրոչին իմ խորհուրդներս դիր էւ տար.
 Պատառ պատառ ցըրուած երգերս ընդ աշխարհ.
 Եթէ կ'ուզեմ ծածկել մերք վիշտ ու անձուկ՝
 Հեզկոյ, ծաղրող վէպի մ'անկեան մէջ ծածուկ,
 Եթէ մայրաթիւս տեսարաններն կը դղըրդեմ,
 Թէ կը հանեմ ընտելալ մարդոց դէմ առ դէմ
 Ուրիշ մարդեր որ իմ շունչովըս կ'ապրին՝
 Ու իմ ձայնովըս կը խօսին ամբոխին,
 Թէ գլուխս նընոց՝ ուր կ'եռայ միտքն անըրեունչ,
 Կը քափէ պղինձ տաղեր ետեփ՝ ծըխաշունչ,
 Կը շարժեմ անց խորունկ, վըտեմ կաղապար,
 Ուսկից դուրս գայ տունը քեռով երկնապար,
 Պատահան այն է որ սէր՝ դամբան՝ փառք ու կեանք,
 Խուսող ալիքը, ալիքէն մղուած ցանց,
 Ամէն շունչ, շող, սրխուր էւ կամ զուարթագեղ՝
 Փայլ ու քրքրիւ կուտան հոգւոյս իմ բիւրեղ,
 Իմ բազմաձայն հոգւոյն, գործեմն Աստուծոյ,
 Դրաւ աշխարհի մէջ իբրեւ փող մը կ'աւծոյ.

Դէն, վաս օրերս անցուցի էւ մամուր,
 Գիտեմ ուսկից գալս՝ քէ չգիտեմ երթալս ուր.
 Կուսակցութեանց մըրքիկն հողմովն իր ուժգին
 Թէն յուզեց, բայց չալալեց իմ հոգին.
 Անքիծ է սիրս. հոն չըկայ սիկ՝ որ հովէ
 Յուզուած՝ անոր վընիս կապոյտը խռովէ.

Թրգմ. Թ. Ե. Գ.

ՎԻՔԹՈՐ ՀԻԿՈ

ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻԻ ԺԱՌԵՐՈՒՆ ՄԷԿ ՆՈՐ ԶԵՌԱԳԻՐԸ

Շար. Սիմոն, Թիւ 4-5. 133 էջ

Տպագիրք

Զեռագիրք

ձառ. ԺԶ

ձառ. ԻԷ

» 125 »	3 մեծ սղոժ և ցաւագին արտասուօք	մեծաւ սղոժ և ցաւագին աղիտիւք
» — »	13-14 և մեծաւ զգայութեամբ նմանին անասնոց անմտից	և յոժ անզգայութեամբք նմանին անասնոց անմտից
» — »	18 որոց և յայտնի իսկ բողոքէ մարգարէն	զորոց և յայտնապէս բողոքէ մարգարէն
» — »	20-21 և ո՛ւր ուրեք այնչափ անզղամազոյն անմտութիւնք կայցեն, և ոչ կարասցեն զիտել...	և ո՛ւր ուրուք այնչափ անզղամութիւն կայցէ, որ ոչ կարիցէ զիտել...
» — »	27 և ոչ հաւասար միմեանց իմանալ	և ոչ զհաւասար միմեանց իմանալ
» 126 »	20 և յոժանց...մերձենաս	և յոժանս...մերձենաս
» 127 »	9-10 այլ և զմարմինն փետեն և ապականեն	այլ և զմարմինս փտեն և ապակտեն
» — »	12 շմալովի	շմալովի (՝)
» — »	14 յորժամ մթերք կերակրոցն...	Կ'աւելցնէ այս խոսքն յառաջ. միշտ զարբեցութեամբն զայցէ, և հանապազ զգիտելն և զշուայտելն խնդրիցէ, և անառակ որկորատուութեամբն զաւաքաղ շրջեսցի, և յարժամ ի ճաշ և յ[ը]նթրիս զեղերեսցի անժոյժ որովայնիւ, և միշտ սեղանոց և ըմպելեաց սպասիցէ, և իբրեւ հուր զամենայն կերակուրսն լափիցէ. այլ թէ և հնար էր այնպիսւոյն և և տանէր որովայնն՝ և զլերինս իսկ կլանել ախորժէր առ անյաղ որկորատութեանն, և ըզտիկս և զկարասս միանգամայն իսկ յորովայնն թափէր և զթակոյն ամենայն անգրքամէր. և արդ չիցէ՞ այնպիսին ի խաւարի, չիցէ՞ ի մթի և յաղջամզի, յորժամ մթերք կերակրոցն...
» — »	17 փտեալ ապականիցէ	Կ'աւելցնէ. և զմարմինն տամկացուցանէ
» — »	19 և զժահահոտ զգայութիւն նեխութեան	և ժահահոտ զգայութիւն նեխութեամբն
» — »	22-23 զառիւմայր խողխողանք...չոգին աղտեալ...ընդ օդսն տարածանի	զառիւմայր խողխողանք...չոգին աղտեղեալ...ընդ յաւդսն տարածանի
» — »	55 զատաստանին	զատաստորին
» — »	56 աններելի պապակումս զհնէնին աղջամզին	աններելի տապակումս, զհնէնին աղջամզին

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ԿԻՒԻԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ՝ ՎԱՆԵՐԱՅՐԵՐ
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսական Գիւմնէզ. 1903-1915,
Տպ. Հրապարակ. Պէտրոս, 1997. 58 էջ 207. Գին՝
Սուրիոյ եւ Լիբանանի համար 100 Ս. Դ., Արաստան-
ման՝ մէկ Տօլար: — Գիմնէ Zakaria Bizzikian, Ca-
rweol Abed, Beyrouth (Liban):

ԿԻՒԻԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ՝ . . . այս խորագիրը
պիտի կարծել տար թէ Կիլիկիոյ եղբերեղութիւններէն
գրուած մը պիտի կարդանք կովմագին, եթէ յաջորդ
բառերը օգնութեան հասնէին մեզ՝ քաջայայտելու
համար թէ Կիլիկիոյ Հայրապետանոցէն մեացած վա-
նեքաղիրներն են առանք, որ կը պատմեն Սահակ Բ.
Կաթողիկոսին սրտին կակիծները, թէ՛ իր պաշտօնի
մէջ կրած յուսախաբութիւններէն ցայտող եւ թէ՛
Կիլիկիոյ զլխուն դաւաճանօրէն պատրաստուած ա-
ղէտներու գուշակումէն ու ասոնց պոռթկումէն կայ-
ծակող կակիծները:

Այս վանեքաղիրներ մեծ մասամբ պատմական ար-
ժէք ունեցող պաշտօնական գրութիւններ են եւ կը
պատկերացնեն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան իրական
զինավոր, — Քէֆուգեան Մկրտիչ Կաթողիկոսի գրե-
թէ քառօրդ զարու (1871-1894) ոչ այնքան օգ-
տակար զանակալութենէն ետքը, — ինչպէս նաեւ
այն ծրագիրներն ու ծիրերը, զորս իրագործելու հա-
մար խորհած ու աշխատած է Սահակ Բ.՝ իր օժու-
մէն անմիջապէս ետք:

ԿԻՒԻԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ՝ ուսմէն սրտանցիկ է-
ջերէն մէկն է Կիլիկիոյ աղէտներուն գուշակութիւնը
Սահակ Բ.ի կողմէն, որ տեսանողի մը նման կը կար-
գայ տիրող երեւոյթներուն ներքին կողմը, որոնք
պիտի գային կործանելու իր խորհուրդներն ու ծրա-
գիրները, Աթուռն վերաշինութեան եւ պայծառու-
թեան մասին, եւ պիտի քաշադառնէին զինքն որ իր
ժողովուրդին քեկումը ողորդէ . . . :

Աճուկի տարուա մը կոյ հետեւեալ պարզ առ-
դերուն մէջ, որոնք 1909 փետր. 10ին Սիսէն գրուած
են Ասանայի Առաջնորդին.

— «Տեղւոյս միւլքէտարճը ուրբաթ գիշեր Կարս
Պազարէ, Վահկայէ ժողովուած 10-12 աւառիներով
Հաճըն գնաց. ինչո՞ւն մեզ անձնօթ է . . . :
Ես լուր քան չեմ տեսներ այս ցուրտ եղանակին միւ-
լքէտարճին Հաճըն երթալուն մէջ. կանխադաշակ-
ուած վոթորիկը կը մօտենայ, նոր արհաւիրանց ամ-
պերը կը կուտակին, եւ մերկ ու անօթի ժողովուրդը
սպանդանոց պիտի առաջնորդուի:

. . . Սոյ անդի ճամփին մասին ալ քանք մը
կը պատմուին. եթէ ընդները թուրք են եւ քանուած,
հարկաւ չէր լուր, քանի որ նպատակը ծառօթ է.
նոյն խիկ Հիւպատոսներուն հասկցնելու է, որ այս
ճամփաւ ազգը՝ արիւն խմելու գազանութեան յա-
զուրդ տալու համար՝ իր սրբութիւնները իր ձեռքով
կը պղծէ, քսելու համար, որ «շալը բրաւ». զարե-
րով այս մեթոսին հետեւած են. հայը իր արիւնին
մէջ խեղդելու անիծապարտ տարին ալ նոյն մեթոսը

ի գործը դրին եւ տակաւին պիտի դնեն . . . :
ժողովուրդին հասկըցուցէր, որ մեր հրաժարականը
ընդհանուր եկեղեցւոյ սպառնացող վտանգին հա-
մար է. թո՛ղ չհեջուի անուն դժբախտ Կիլիկիոյ Կա-
թողիկոսաց շարքէն. զոնէ եկողներ հանդիսաւ օր եւ
արեւ վայելեն: Ամրողք վեց տարիներ կալուածական
խեղրով հալ ու մաշ եղանք, թող չըլլայ այսպիսի
կեանք մը» (Կիլիկ. Կակիծ. էջ 73-74):

Վերջապէս նախազուշակուած աղէալը կը պայ-
թի 1909 ի Չասկի օրերուն՝ Ասանայի, Համիայի, Եւ-
ֆանիյէի մէջ, եւայլն, եւ անարեկ ժողովուրդը
չըջականերէն, կը խուժէ Կապատանի Սիս, եւ
նաւամուտալ Կաթողիկոսը մէկդի կը թողու պաշտօ-
նականութիւնները, ու թէ եւ թախիծի եւ փառատանքի
մէջ, քայք կը ժողվէ իր կորովը եւ կ'սկսի հեռագիր
ներով Խօսիլ ու քողորել թիւրք պետութեան պատ-
կանեալ պաշտօնատեւերուն:

Այս բոլոր պաշտօնագիրներուն ծրարը պատճառ է
եղբ. Սահակ Բ., զրան արժանագրելով՝ **ԿԵՒԻԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ**, որմէ զժբախտաբար շատ քան կորած է,
եւ մեացածի երազ է կազմուել **ԿԻՒԻԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ** հատորիկը (էջ 77):

Այս հատորիկին սկիզբը (էջ 10-57) մասնաւոր
շահեկանութիւն ունի Ազգ. Կրթին. Վարչութեան
մատուցուած այն Տեղեկագիրը, որ կը պատկերացը-
նէ Սիսի Կաթողիկոսարանին եւ Կաթողիկոսութեան
իրական կացութիւնը:

Չաւանացի հայազէտ Վիկտոր Լանկուա, որ
1852-53 ուղեւորուեցաւ Կիլիկիա, գիտական հե-
տազօտութիւններ ընկաւ համար, աւելի միութարա-
կան տեղեկութիւններ չունի Սիսի Հայրապետանոցին
վրայ. քացի Միրայէլ Բ. Կաթողիկոսի դէմքին կեն-
դանի գրչանկաւրէն:

Եւ հիմայ որ քուն Կիլիկիա եւ իր պատմական
Կաթողիկոսութիւնը կը հանգչին 1915 ի արհաւիրքնե-
րուն արատաւոր վտարկոյներուն ետեւ, եւ Կիլիկիոյ
վշտահար Կաթողիկոսը իր **ԱՏԱՆԱՊ** Կիլիկիոյ ժո-
ղովուրդին եւ փառքին ավերիկը կ'ուզէ փրկել այդ
արիւնատ նաւարկութենէն ետքը, եւ վերաշինու-
թեան հիմունքը ապահովել ստեղծուած նոր պայ-
մաններու համեմատ. **ԿԻՒԻԿԵԱՆ ԿԱԿԻՆՆԵՐ**ու
այս հատորիկը իբրեւ յուշարձան կը կանգնի արիւն-
ներու ծրարէն ճողուած իր վանեքաղիրներով, նոր
կորով եւ նոր ոգի ներշնչելու իրեն եւ իր ժողովուր-
դին, ձեռնարկուած զործը ի զլուխ հանելու համար
յաջողութեան հնարաւոր չափերուն մէջ:

Չարեւոյ տիրապետութեան շրջանին Մայր Աթո-
ռոյ տպագրան վտանգաւոր սեննող քաղաքապետներ
Կ. Պոլսի Ազգ. Երափ. ժողովին մէջ, Օսմանի քա-
նածեւով կ'ըսէին, — Պէտք է պահել Կիլիկիոյ Աթոռը.
զիսէր ինչո՞ւ համար. — Էջմիածնի Աթոռը փրկելու
համար: Այդ վտանգը այսօր շատ աւելի երկրագլխի
է:

Փափարելի է որ այս հատորիկը հրատարակուած
ըլլար մարտը եւ խնամաւ տպագրութեամբ մը, եւ
անթերի քովանդակութեամբ, ինչ որ իրաւունքն էր

այսպիսի պաշտօնական վաւերագիրներու յատուկ հաւատարմութիւնը եւ ասկից զատ՝ վաւերագիրները զատարարուած ըլլալին, նիւթերու կարգով, եւ նիւթերու ցանկ մըն ալ հատորին սկիզբը՝ զիւրացնէր այս կարեւոր վաւերագիրներուն փնտառութիւնը եւ կիրարկումը օգտակարագէտ:

Եփրեմեան Կաթիճեան, որ ասկէ յառաջ երեսուցէտի մէջ բազմապատիւ անձնաւորութեամբ ազատած էր կորուստէ, այժմ տապաղութեամբ բոլորովին կ'ապրանայի կիլիկիոյ պատմութեան այս արժէքաւոր վաւերագիրներու հաւաքածուն:

ԴԱՐՁԵԱԼ ԾՈՎ—ԴՂԵԱԿ

Հալէպի **ԵՓՐԱՏ ԹԵՐԹԻՆ** Մայիս 5, Եր. օրուան թիւին մէջ Ա. Խատենց կը գրէ.

« Կեղեքս հրատարակուած «Ծով—Կեղեքս» գրքի մասին Բարդէն Մարգանին «Սիւն»ի Ապրիլ—Մայիս միացեալ բնագրէ մէջ գրած քննադատական—գրականականը կարգաւոր ուղեցի սեղագրական մի բանի ծանօտութիւններով մասնաձեւ Մարտի մօտ լինեալ խումբի մը աշխատանքով ան կ'ընէր՝ որով երէ երբէս սխալած չըլլած ճշմարտութիւն ուր Ապրիլի մօտ գրած «Ծով—Դղեակ»-ին աւելի պատշաճ ու հաւանական վայր մը ընտրած կ'ըլլային» . . .

Եւ այս գիտութեամբ ալ մատնանիւ կ'ընէ Մարտի 80 քրիստոնէութիւնի գէպի արեւելք, Ախլարտաղի կիրճին մօտերը, այժմ Կէօլ—Պաշը կոչուած երեք լիճերուն վրայ տիրապետող լեռնադաշտ մը, որ պատշաճ կը նկատուի Մով—Դղեակին վայր մը ըլլալու:

Երբ պատմական յայտնի ցուցմունքներ կան Մով—Դղեակին տեղագրութեան համար, այլեւս պէտք է անոնցմով միայն դրաղիլ:

Ամէնէն յառաջ խնդիրը լինի կամ ծովով վրայ չէ: Մով—Դղեակը շինուած է բնականէն ամուր ցամաքային ժայռի մը կամ՝ Ալիշանի բառով «քարաբերդի» մը վրայ (*): Ասիկա զարմանալի երևոյթ մը չէ: —Զէյթունի մօտիկ լեռ մը կայ, որ Մով կը կոչուի (Սիւտան, էջ 180):

Յետոյ մեր յիշած երեք գլխաւոր պատմական աղբիւրներէն վերջինին մէջ Մով—Դղեակին աշխարհագրական դիրքը այնքան

որոշ կերպով բացատրուած է որ պէտք է կանգ առնել հոն, և այդ պատմական ցուցմունքներէն առաջնորդուելով մատնանիւ ընել քննի փնտառուած տեղը:

Այս պատմական աղբիւրը կ'ըսէ մեզի՝ թէ այն ատեններ Բամայեղեանք արեւելքէն արշաւելին միւնչիւ ի սանման Եփրատ, առին Եղեպոս քաղաքը, որուն կը տիրէր աստուածասէր Կոման Ճօսլին, առին նաեւ (անշուշտ Եփրատ անցնելով և դէպի արեւմուտք արշաւելով) Մարաշ քաղաքը Մեծն Անտիոքի աշխարհէն:

Թէ և Հայոց սուրբ հայրապետները վերատարուած էին իրենց բնիկ աշխարհէն, ուր Շիրականի (=Անի) մէջ էր յառաջ երկրագոյն աթոռը, բայց այն ատեններ Տէր Դրիգորիս կաթողիկոս, իր տեղեկաւորայ եղբոր ներսէսին (Շնորհալի) հետ, իրենց բնակութիւնը հաստատած էին, յերկրին Անիոյ, ի զատուած Տրիգ, ի փոխադրոյն պղծակն Մով կոչեալ, և կ'աղօթէին առ Տէր որ դրեւնք փրկէ . . . բայց տեսնելով Հայոց ոչմիայն տիրութիւնը, վախճան մնալ ի նախասացեալ Դղեակին Մով, որովհետեւ այնքան ամուր չէր. այդ պատճառաւ ուղեցին արեւելք անցնելով՝ Վրաստանի իշխաններուն և Ափսաղաց թագաւորին քով: Սակայն զթած Տէրը, որ միշտ արդարեւեւեւ ձեռքէն կը բռնէ . . . անոնց պարգեւեց Հրատմակայ անմատչելի ամրոցը, Եփրատ գետին ափը, Եղեպոսի Կոման Ճօսլինին աստուածասէր Տիկնոջ միջոցաւ, և այլն (Սոփիւր, ԺԴ. էջ 45—48):

Այս ցուցմունքները այնքան յատուկ, այնքան ճշգրիտ, այնքան անվիճելի են ու անաւարկելի՝ որ պարտք կը գնեն պատմութեան ուսանողներուն և ուսումնասիրողներուն վրայ, ատենց (այդ ցուցմունքներուն) համեմատ հետազոտել Մով գղեակին տեղը. այսինքն՝ Անիոյ կոչուած երկրին (այժմ՝ Անքար), Տրիգ գաւառին (այժմ՝ Տիւրքի, թէ՛ գլխով անուն և թէ՛ լեռան Անթէպի մօտիկ) մէջ է փնտառուած գղեակը՝ Մով կամ Մովլա (այժմ՝ Սոփ):

Մենք ստիկա հաստատուած ենք մանր հետազոտութեամբ և փարատած՝ Մով կամ Մովլէն (լիճ) յառաջ կ'ընեն շփոթը, Խարբերդի կեղծիքին հետ, և մեր հետազոտութեան արդիւնքը ընդունած են գերմանացի գիտնական Հիւպֆման (Ազգ.

(*) Թո՛ղ որ ժամանակին լեռն մըն ալ կար հոն, որ յետոյ անյայտացաւ երկրաբանական պատճառներով:

Լճնայրն. ՆՐԴ. Հին Հայոց Տեղոյ Անուհներ, Թրդ. 2. Բ. Պիլեդիկճեան, Տպ. Վիեննա 1907, էջ 153, մենթ. 4.) և Սրմանեան Սրբապան՝ իր Ազգապատմին մէջ (էջ 1344):

Անոնք որ կը հասկընան պատմական հետազոտութեան և քննադատութեան նշանակութիւնը, անոնք որ ճշմարտութիւնը կը փնտռեն ունէ նիւթի չուրջ, պէտք է ընդունին առանց այլեայլի թէ մեզ—Դղեակը Անտիոքի Տրոփ գաւառին մէջն է, և ո՛չ թէ ուրիշ տեղ մը:

ԲԱՐԿԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՍԻՌՆԻ ԼՈՒՍԱՔԱՆՈՒՔԻՆՆԵՐԸ

— Կը հարցնեն մեզ թէ ի՞նչ կայ ունի Կարդիկոս բառը Բարոյիբ բառին հետ: Շնորհիւ է Ճամանակ օրաթերթի մէջ (1927 Նոյմ. 19. Եր.) Յատր Գրիգորի (Մազիսարոս) գրածը թէ «Կաթողիկոս» բառը ազգայն և օտար բառ մըն է որ օտարներուն կարծիքով առած է և կուտայ թէ մեր վեհ. Հայրապետը «Կաթողիկոս» կոչուելով, Ս. Պապին ենթադրեց է:

Կարդիկոս և կարդիկի յունարէն բառ մըն է, Բարոյիբ՝ս, Բարոյիբի՛, որ բարդուած է Բարա՛ (պես, բաւ) մակբային և օ՛րոս (հաւնութ, արդող, ամենայն) ածականէն, և կը նշանակէ ընդհանրական:

Կարդիկի բառը նիկիական հանգանակով նուիրագործուած է իրբն ստորագրելի քրիստոնէական եկեղեցւոյն. «Հաւատամք և ի մի միայն ընդհանրական» (= Կարդիկի) եկեղեցին: Այսինքն, առանց յարանուանութեան, Յիսուս Քրիստոսի մի եկեղեցին, որ ընդհանրական է և կը պատկանի բոլոր ազգերու հաւատացեալներու ամբողջութեան, այսինքն՝ չի պատկանիր միայն հայուն կամ հոռոմին կամ լատինին՝ զատ զատ: Եւ իրօք այսպիսի ազգայնական և յարանուանական առանձին բմբռնումներ և հասկըցողութիւններ չկային քրիստոնէական աշխարհի մէջ, Քաղկեդոնի ժողովէն (451) յետոյ, և եկեղեցի բառած առնելը հասկըցուէր Քրիստոսի՛ եկեղեցին, որ մեկ է, ընդհանրական (կաթողիկէ) է, առաքելական է և սուրբ է:

Արդ, այս կարդիկի կամ կարդիկեայ

բառն է որ իր բուն իմաստն և պատմական նշանակութենէն շեղեցնելով, յարանուանական անձուկ առուծով մը, լատին եկեղեցին ուղած է իրեն սեփականել. այնպէս որ կարդիկի = Բարոյիբի՛ կամ լատին ձեռով Բարոյիբի կամ Բարոյիբ բառած առնելը այլեւ կը հասկըցուի Հոռոմի եկեղեցին ներկայացնող յարանուանութիւնը, և մեր մէջ ալ՝ կարդիկի հայք կամ հայ Բարոյիբ հաւատածը, որ յարած և հպատակած է Հոռոմի աթոռին:

Սաղանթեանց իր Կոնակիստրեան մէջ (տպ. Մոսկով, 1831, էջ 88-89) Կարդիկի բառը ստուգարանելէ ետքը սա ուշագրաւ դիտողութիւնը կ'ընէ. — «Ուստի սխալին այն բառադիրք, որ կամ թանձր տգիտութեամբ, կամ նենգաւոր խաբէութեամբ զրառող, Բարոյիբ Բարդիկիս, և այլն, մեկնարանեն, ուղղափառ, ուղղափառութիւն, ուղիղ հաւատք, դաւանութիւն, և այլն. զի զայդ իմաստ ո՛չ երբեք տայ՝ ո՛չ կաղմութիւն և ո՛չ նշանակութիւն կամ զործածութիւն յոյն բառին, ըստ որում ուղղափառն առ նոսա ասի օրթօօփօս: Վասն այսորիկ ազաւեմք հայազգի եղբարս մեր, զի քաջ ուսցին և իրերայն ուսուցեն զայս ուղիղ նշանակութիւն և զտարբերութիւն բառիցդ, որպէս զի կարասցեն ազատիլ յորդայնից բաժանեալ հայոց մերոց, որք զինքեանս՝ առանց ամենայն փաստից՝ Բարոյիկս կոչելով, և Բարոյիկ անուամբ՝ զուղղափառն իմանալով և մեկնելով, հրապուշտութեամբ և զանուսումն ժողովորդս մեր ի թողուլ զեկեղեցին հայոց և ի յարել ի լատինս. որոց եկեղեցի և հաւատք՝ ո՛չ է և ո՛չ կարէ կոչիլ Բարոյիկ. ըստ որում ազգացուցեալ եմք ի ձերոց Հասարակ զիրեն մեր»:

Գալով կարդիկոս բառին, շատ հին է ատոր զործածութիւնն ալ Հայոց մէջ, Բաղնայրայեցի և Եպիսկոպոսայեցի իմաստով, նոյնպէս Վրաց և Աղուանից եկեղեցեաց մէջ:

Ասորի եկեղեցւոյն ալ հովուապետը կը կոչուի Կարդիկոս (cathoulico). այնպէս որ բառը թէն օտար, բայց ուրիշ շատ մը բառերու պէս, հայացած է բոլորովին և նուիրագործուած է Հայ պատմութեան և Հայց. եկեղեցւոյ մէջ. հետեալաբար ներկի

չէ զայն «օտար և տղեզ» նկատել. որովհետեւ Լուսաւորչէն սկսեալ իր բոլոր սերունդին եպիսկոպոսապետները մինչև Ս. Սահակ, Կարողիկոս անունը փառաւորած են, առոր տալով որբազան պաշտօնին բարձր խմաստը, նուիրական ըմբռնումը և արմանիքի ու գիրքի վսեմ հասկըցնողութիւնը:

Գարձեալ Կարողիկէ բառը, շատ սեղմ ու յստակ առումով մը, օտորոգելին եղած է էջմիածնի Մայր Եկեղեցւոյն, եւ անելի սեղմ նշանակութեամբ մըն ալ, հայ ճարտարապետութեան մէջ, կը ներկայացնէ Հայաստանի եկեղեցիներուն սիրուն և գեղեցիկ գմբէթները: Այս հակիրճ դիտողութիւններն ցոյց կուտան թէ Կարողիկոս, կարողիկէ հայեցի են և սերտ կապ ունին մեր ազգային և եկեղեցական պատմութեան հետ, և կարելի չէ մէկգի նեաւել զայն իր բնական օտար և տղեզ (անհասկնալի՝ որակում մը) այն օտարներու սիրուն, որոնք իրենց խօսածներուն և գրածներուն մէջ հաշուադէպ է որ շիտակ տեղեկութիւն մը արձանագրեն Հայաստանի Եկեղեցւոյ մասին. զոր օրինակ չես կրնար օտարներուն գլուխը մտցնել թէ Հայաստանեայց Եկեղեցին նշանակալի կամ միաբնակ չէ. չես կրնար հասկըցնել անոնց թէ Հայոց մայրենի եկեղեցւոյն անունն է Հայաստանեայց Եկեղեցի կամ Եկեղեցի Հայոց, և ո՛չ թէ Լուսաւորչեան կամ Գրիգորեան: Նոյն իսկ հայ-կաթօլիկներուն, որոնք «էջմիածնական» ստորապելի մը յերկրեցին իրենց Մայրենի-Եկեղեցւոյն համար, չես կրնար հասկըցնել թէ պատմական ու աններելի սխալ մը ըրած են: Եթէ օտարները այնքան անպատրաստ են Հայոց և Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մասին շիտակ բաներ հասկընալու և գրելու, այն ատեն բոլորովին միամտութիւն է կարծել թէ զարերէ ի վեր նուիրապետութեամբ և ամբողջ Հայ մատենագրութեան մէջ պատմականացած և օտար մատենագրութեան մէջ ալ ծանօթ Կարողիկոս տիտղոսը եթէ չգործածուի, օտարը պիտի փոխէ իր կարծիքը. թէ, ըստ մեզ, ունէ արժէք չունի կարծիքը ա՛յնպիսի օտարներուն, որ չեն գիտեր Կարողիկոս բառին նշանակութիւնը Հայոց, Վրաց, Աղուանից և Ասորաց եկեղեցիներուն մէջ և կը

չիտթեն զայն «կարողիկէ» բառին բնականացած յարանուանական առումին հետ:

Իրեն հետաքրքրական ծանօթութիւն գիտել կուտանք նաեւ թէ Կարողիկոս բառը իր նախնական առումով Հոռմէական կայսրութեան մէջ հարկահանութեան բարձր պաշտօնեայի տիտղոսն էր:

Եւ որովհետեւ Հայց. Եկեղեցւոյն հոգեւոր վերին պետերը (ինչպէս յայտնի է Եգիւնէն և Թորենացիէն) պետական հարկերու գանձումին վրայ ալ կը հսկէին^(*), հաւանական կը թուի մեզ թէ Հայոց հայրապետները այդ պատճառով կոչուեցան ԿԱԹՈՂՈՒԿՈՍ: Բայց երբ այդ աշխարհիկ պատականութիւնը զաղրեցաւ, առոր տիտղոսը մնաց սակայն: Մեր հնագոյն պատմագիրներէն Փաւստոս ունի Կարողիկոս կոչումը, ունի նաեւ առոր հետ Քանանայացեան, Եսիսկոպոսացեան և Հայրապետ կոչումները. և Փաւստոսի, ինչպէս նաեւ Աղաթանգեղոսի մէջ՝ Բարսեղ Կեսարացին ալ Կարողիկոս կոչուած է:

Բ. Ե.

ԿԱԹՈՂՈՒԿՈՍ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ

Եւ

ԿԱԹՈՂՈՒԿՈՍ

Կ.

Տաթևացին կ'ըսէ.

— «Այլ գիտելի է զի Քրիստոս զո՛ւի է եկեղեցւոյ, եւ հաւատացեալը՝ մարմին եւ անդամը նորա»:

— «Մի է Քրիստոս եւ մի մարմին նորա, որ կոչի մի Կարողիկէ եկեղեցի»:

— «Կարողիկէն ընդմանական լսի, իսկ եկեղեցին՝ ժողովումն»:

— «Մի է ամենայն ընդմանուր եկեղեցիք, որ է բոլոր Քրիստոնեայր ըստ հաւատոյն եւ կոչմանն յոսոյն որպէս սնո իւ»:

— «Դուիս եկեղեցւոյ է՝ Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս, որպէս ասացաւ, եւ փոխանորդ նորա ի յերկրի ի հինն բանաւայապետն, որպէս Անարօն, եւ ի նորս Կարողիկոսն իւրաքանչիւր ազգի»:

(Գիրք-Հաղցմանց, էջ 532-534)

(*) Տե՛ս ՍՄՈՒՆ, 1928, Թիւ II, 854բ. էջ 7-8:

ՁԻՔԵՆԵԱՏ ԼԵՐԱՆ ԺՈՂՈՎՐ

(The International Missionary Council)

Երուսաղէմի մէջ տեղի ունեցաւ պատմական նոր իրողութիւն մը, այսինքն՝ բողոքական աշխարհի Միջազգային Միսիոնարութեան Ժողովը, 1928 Մարտ 24էն մինչև Ապրիլ 8, Չառկի շրջանին, 2իթինեայ Լերան վրայ:

2իթինեայ Լեռը հարստաւ է իր պատմութիւններով: Ան մեծ նշանակութիւն ունի մասնաւորապէս քրիստոնեայ միտքերու և հոգիներու համար, իրեն վայրը Տիառն մերոյ առանձնացումներուն, խոհամներուն, ուսուցման, ազօթքներուն և վերջապէս Համարածման իսկ մեղի մօտիկ ժամանակներու մէջ, երբ հին եկեղեցիներ Փրկչին Համարածման աւանդական վայրին (ստնատեղեւոյն վրայ) շինուած Հայոց սեփական վայրէջքի Ս. Համարածման եկեղեցին տեսարանի փերածեցին: Հա՛ր նախանձով, և սակայն՝ պերճանքաբանութիւնը անդին, տիրող զիրքի մը վրայ, բարձրացուց հոյակապ շէնք մը, որ միանգամայն խորհրդանշանն էր գերման կայսրութեան ձգտումներուն այս երկրի վրայ: Մեծ պատերազմին արդիւնքով, անգլիական զօրքը և հաւ ծածմանի Պաղեստինի վրայ, ո՛ւր Հրէից համար հին իրաւունքներու անունով ՆՈՐ ՏՈՒՆ մը ապահովուեցաւ, և քիչ մը անդին գերման շէնքէն, հրէական առաջին գործն եղաւ հռչակել բացումը Երրայական Համալսարանին, որ փառքը պիտի ըլլայ Սքոփուս (Scopus) Լերան որու գոգին մէջ, զէպի հիւսիս, հարձանանան երուսաղէմի առման ընթացքին ինկած անգլիական ղեկավարներուն հողմբորբին խաչքարները: Իսկ Եւրոպայի և Ամերիկայի Բողոքականութեան Միջազգային Միսիոնարական Ժողովն է որ այս տարի գումարուեցաւ 2իթինեայ Լերան միւնոյն կէտերուն վրայ, խորհուրդակցելու համար թէ մինչև հիմայ ի՞նչ ըրած է Միսիոնարութիւնը և ի՞նչ ունի ընկելը:

Այս Ժողովին բարացուցական կողմերէն մէկն այն եղաւ որ ո՛չ թէ միայն այլեւայլ շարանաւանութեանց միսիոնարները քով քովի եկան 2իթինեայ Լերան վրայ, այլ հոն հաւաքուած **210** հոգիներ ներկայացուցին ծայրագոյն և մօտաւոր արեւելքներուն, ինչպէս նաև Եւրոպայի և Ամերիկայի **52** գանապան ու պատգեղ զէմբերը գումաւոր, ուղեղները, հաւատքը, ըմբռնումները, **26** ազգային և միջազգային միսիոնարական մարմիններու կողմէն:

Եթէ գաստենք, ժողովին մէջ ուսումնասիրուած խնդիրներէն, մշակուած նիւթերէն, խօսուած ճառերէն և արտայայտուած կարծիքներէն, «Միսիոնարութիւնը իր սովորական խնդրանքէն դուրս ելած է 2իթինեայ Լերան ներշնչումներուն ներքև: Բոլոր ըստածներն ու խօսուած»

ներք գտնելով և խտացնելով, կը տեսնենք թէ Եւրոպայի և Ամերիկայի Բողոքական Միսիոնարութիւնը, ցնցուած Մեծ Պատերազմի արդիւնքներէն, կ'ուզէ զխնայ թէ ինչի՞ ծառայած է իր մինչև հիմայ կատարած աշխատութիւնը, այս երկրացեան մարդկութիւնը պէտք ունի՞ Աւետարանի, և եթէ ունի, Աւետարանը մինչև ո՞ւր պէտք է թափանցէ մարդկային կեանքին ու գործունէութիւններուն մէջ: Ժողովին բարացուցական ուրիշ մէկ կողմն այլ, — Աւետարանը քրիստոնեաներու կողմէն՝ միայն ոչ-քրիստոնեաներուն պէտք է քարոզուի, եթէ ոչ նոյն ինքն այս միսիոնարութիւնը ստեղծող քրիստոնեայ երկիրներ, իրենց ալ պէտք ունին ճշմարիտ Աւետարանին և Յիսուս-Քրիստոսի լա՛ւ ճանաչողութեան:

Պատերազմին հետեւանքով, մարդիկ կը տեսնեն կոր որ Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ ծարարացուեալութիւնը (Industrialism) կը գրաւէ մարդկութեան կրօնը, ժամանակը և գրեթէ ա՛ն կը զառնայ կեանքի նպաստելը: Ի՞նչ պիտի ըլլայ կրօնը ուրեմն, ի՞նչ պիտի ըլլայ Աւետարանը: Թող տալու է որ Նիւրապաշտութիւնը բռնէ Աւետարանին տեղը, ծարարացուեալ պատմութեան տակ, — ահա՛ կենսական խնդիր մը, որուն ետեւ ինկած է աշխարհը, և բոլոր ծարարացուեալ երկիրներ կը մրցին իրարու հետ, ծարարացուեալին գերիշխանութեան տիրանալու համար:

Նկատի առնելով նիւթին տիրապետութեան վտանգը, ըսին՝ Քրիստոնէութեան բնածին ո՛չ թէ Պաշտօնականութիւնն է կամ Մանկատեղանութիւնը զուտէն, այլ նիւրապաշտութիւնը կամ Ծարարացուեալութիւնն է՝ ներքէն:

Այս Ժողովին կարեւոր արդիւնքներէն մէկն ալ, լայնախոսութիւնն է ո՛չ միայն հին պատմական եկեղեցիներու հանդէպ, այլ նոյն իսկ ոչ-քրիստոնէական կրօններու հանդէպ: Եւրոպայի հին եկեղեցիները, իսկ Աւետարանի լոյսը տանել ոչ-քրիստոնեայ երկիրներու:

Աշխատութեան ոգիին և գործունէութեան մեթոտին հիմնական բարեփոխութիւնն է այս՝ միսիոնարական կազմակերպութեանց մէջ:

Հայ Ժողովուրդի տեսակէտէն նայելով այս բարեփոխութեան վրայ, կարելի է երկու իրողութիւն մտածանիլ ընել.

ա) Եթէ Ամերիկացի միսիոնարներ 2իթինեայ Լերան Ժողովին ողջմտութիւնէն քիչ մը ունենային ժամանակին, Հայոց եկեղեցւոյ պառակտումին պատճառ չէին ըլլար:

բ) Այս ողջմտութիւնը եթէ նոյն իսկ հիմայ ունենային չափով մը նաև անոնք, որոնք լծով ու ցամաք կը պատին մէկը նորահաւատ ընկերու (Մատ. ԻԻ. 15), պիտի գտնուէին Մայր եկեղեցւոյ իրենց եղբայրները զայնակեցնել, զանոնք իրենց պէս աւելի աղէկ քրիստոնեաները Եւրոպայի նախապաշարմով:

Վերջապէս, իր յաւէտ յիշատակելի ոգիով

նշանաւոր ժողով մը եղաւ Զիմենեաց Լիբան ժողովը, և անշուշտ տարրեր ոգի մը չէին կրնար ունենալ Աւետարանի դատին ծառայողներ, եթէ մօքի խոյանքով ու սիրոյ և հաւատքի գորութեամբ կը մօտմէին Տէրն մեր Յիսուս-Քրիստոսի ոգիին վրայ, որով նա քարոզեց Աստուծոյ թագաւորութիւնը երեսօտեմի մէջ, Գալիլիոյ մէջ, Անդր-Յորդանանու մէջ, այս լեռներու և այս բլուրներու վրայ, այս ձորերուն և հովիտներուն ձիթենիներուն տակ, և մա՛նաւանդ այս Զիմենեաց Լիբան վրայ, ուր իրենք՝ քաներորդ դարու քարոզիչներն ու աւետարանիչները՝ ժողովուցանու:

Բացի անկիւրքան եղիտիպոսէն, Զիմենեաց Լիբան ժողովին չէին հրաւիրուած, և բնականաբար չէին կրնար հրաւիրուիլ երեսօտեմի հոգեւոր պետերը, որոնք միաբնակարան կազմակերպութեանց հետ սեղաններուն շուրջն էին: Զիմենեաց Լիբան ժողովին մէջ այժմ լատին եկեղեցին է որ միաբնակարանութիւն ունի, և մէկէ աւելի լատին միաբնակութիւններ կան միայն հո՛ս, Պաղեստինի մէջ, և կը գործեն այլեւայլ ուղղութեամբ, և որոնք, եթէ հրաւիրուէին իսկ, չէին մասնակցեր Զիմենեաց Լիբան ժողովին:

Բայց այս ժողովը, իր յարգանքն ու համակրանքը արտայայտելու համար հին եկեղեցիներու, ինչպսեղանի մը հրաւիրեց անոնց հոգեւոր պետերը, և Ամեն. Ս. Պատրիարք Զօր կողմէն, Լուսարարապետ Մեհրապ Սրբազան գնաց հրաւելին՝ Զօգ. Կիւրեղ Վրդ.ի և Գիւսանապետ Տիար Կ. Նուրեանի հետ:

Ժողովին նախագահը Dr. John R. Mott, Խառն երկայնաւայի և յարգելի գէմք մը, պերճախօս և տողորուած միաբնակարան ոգիով, արդէն Կ.

Մ. Շ. Ա.ի Համալսարհային Յանձնաժողովին նախագահն է, և որ 30 տարիներէ ի վեր կը գործէ իրր այդ կազմակերպութեան գլուխը, և քանիցս այցելած է 56 տարրեր երկիրներ, ուր որ Կ. Մ. Շ. Ա.ի հիւր մը կայ, այցելեց Ս. Պատրիարք Զօր:

Զիմենեաց Լիբան ժողովին մէջ ուշադրութեամբ էին նաեւ Զեղհատանի, Զինատանի, Ճարանի, Արիւրիկի, Փիլիպեան կղզիներու առաջնակարգ հոգեւոր ներկայացուցիչներուն քով, կարգ մը մասնագէտ գէմքեր եւրոպայէն և Ամերիկայէն. այսպէս Mr. Harold Grimshaw Միջազգային Աշխատութեան պաշտօնատունէն, Mr. R. H. Tawney Լոնտոնի Տնտեսագիտական դպրոցէն, ձօք Քաղաւորին Մատենապետներէն Canon Charles Raven, Զարմար Համալսարանէն Prof. W. E. Hocking, Եկլ Համալսարանէն Dr. L. Weigle և Պերլինի Համալսարանէն Prof. Eberhard, որոնք իրենց մասնագիտութեամբ ուղղութիւն տուին Արեւելքի մէջ ցեղային, անտնագիտական, բռնի աշխատութեանց, և այլնի վերաբերեալ խնդիրներու վիճարանութեան:

Ժողովները տեղի ունեցան գերմանական շէնքին մեծ սրահին մէջ, որ չէր ֆաստած անցեալ տարուան երկրաշարժէն: Պաղեստինի Բարձր Փօմիսէրութեան Պաշտօնատեղին էր այս շէնքը երկրաշարժէն յառաջ: Ժողովին անդամները բանակեցան վրաններու և վայտաշէն առժամանակեայ տաղաւարներու մէջ, որոնք պատրաստուած էին գերմանական շէնքի պարտէզին մէջ և շրջակայքը:

Չեռքի տակ ունինք Զիմենեաց Լիբան ժողովին որոշումներուն և բաղձանքներուն բանաձեւները, Սիսոնի յաջորդ թիւով, քաղուած մը կու տանք առոնցմէ: **Ա. Յ.**

ՆՇԽԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ս. ԵՓՐԵՍԻ ԱՍՈՐԻՈՑ

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԱԾԻ ՎԱՍՆ ՆԻԿՈՍԻԵԱՅ ԲԱՂԱՔԻՆ

Անկաւ քաղաքն և զոգոսց երկիր, եղև և կարկա՛ս բնակչաց իւրոց: Յառաջ զփոքր մի պտակումն իւր, և զկնի սակաւու կործանումն իւր: Եւ եթէ առ մեղ մեծացան արհաւիրք զի մի դուռն և եւթ անկաւ, քանի՛ ևս մեծացին արհաւիրք, ուր տապալեցան և անկան քաղաքք: Եւ եթէ մի տուն յորժամ անկանի, առնէ աղմուկ և սուգ մեծ, արտասուք բազում հեղուն անդ, սալալին անդ ձիւք⁽¹⁾ և վայք:

(1) Օր. ունի՝ ճիւղք:

Ո՛ր կարացէ համբերել իրրեւ տեսնէ զքաղաքն կենդանի որ ամենայն ձայնիւք որոտայր, զի⁽²⁾ իրրեւ զմեռեալ անկաւ կարկեցաւ: Քարինք զոր եղին շինուածս, ահա կուտեա՛լ են ի վերայ շինողաց: Կուտեալ են ի նմա կարկառք, ի վերայ ազատ արանց և կանանց: Կէսք զմեռն զմեռեալս իւրեանց, զի մի՛ ապականեցին⁽²⁾

(2) Օր. գրէ լոկ՝ գ, յոր յաւելու ուղղիչն՝ ի:

(2) Օր. գրէ՝ ականեցին, ի վերայ տղիցն զմեռ ուղղիչն՝ ապ:

մարմինք նոցա, յայնմ հնձանի բարկու-
թեան, ահա լրելեալ ընկեցեալ են մար-
մինք: Էջ բարկութիւն եկաց ի քաղաքին,
իրբեւ հնձանահաւր ի հնձանի: Կոխեաց
զորթս եւ զողկոյզս իւրեանց. զյղիս հան-
դերձ մանկամբ իւրեանց: Կոխեաց զող-
կոյզս հասեալս, կոխեաց զվաղահասուկս
եւ զըխայժեալս, զաւշարակս եւ զաղոխս:
Կոխեաց յայնժամ իրբեւ ի ժամանակի՝
Կոխեաց զծերս իրբեւ զհասեալս, եւ զերի-
տասարդս իրբեւ զխայժեալս: Չասենա-
հատոյցս⁽¹⁾ իրբեւ զվաղահասս, եւ զաղայս
իրբեւ զաւշարակս: Չուզեաց մահ անհա-
կառակ զպանդուխտս եւ զետեղատէրս:
Եղեն պանդուխտ յըջ⁽²⁾ բաժանորդք, զհե-
ցին իւրեանց տունս մարհուք⁽³⁾: Կարկեցան
տեաքք սրահից, եւ զաղարեալց բարբառ
պանդ⁽⁴⁾ յստաց: Չիք որ հարցանէ եւ հար-
ցանի: Չիք որ կարգայ եւ առնէ զըոյց:
Եղեւ պապանձո՛ւմն փոխանակ բարբառոյ,
եւ թափո՛ւր փոխանակ շընջմանց: Փո-
խանակ աղախար⁽⁵⁾ եւ խաւանոց, թափե-
ցա՛ն հրապարակք⁽⁶⁾ ի խաւանոց: Եւ Փո-
խանակ ժխորման բերանոց, խալցա՛ն վալ-
քըն ի բարբառոյ: Չիք գեղգեղումն ի հը-
րապարակս, զի խախանեցա՛ն ի նոցանէ
ուրախութիւնք: Փոխանակ մենթենթա-
նաց⁽⁷⁾ հարսանց, եղեւ շարժո՛ւմն սրահից:
Եւ փոխանակ կաքամանց երկատար-
դաց, եղեւ սեանց երկրումն: Թախանձք
եւ զիր մուրհակի, նշանադիրք որ լի են
զատիւք, խաղող որ լի՛ է մարտիւ, լուռ-
թիւն որ ծընանի՛ զկարգս⁽⁸⁾: Եղեն զա-
տաստա՛նք ի վերայ երկոցունց ի քաղա-
քին որ ապականեցաւ: Մին գատէր վասն
հանդերձից, եւ մին վասն ժառանգու-
թեան: Հարսն որ կաղեցան վասն հան-
դերձից նորա, թաղեցաւ սպիտակաւք իւ-
րովք: Դի՛ որ գատեցան զժառանգու-
թեանց նորա, չողա՛ն ընդ նոմ ժառան-
գիւնք նորա: Նոքա գրէին յերկրի գիր ա-
մաց եւ ամսոց, եւ ստոյղն գրէր ի բար-

ձունս զգատալճիւս մահուց նոցա: Բար-
կոճեցին շինուածք գտեալս իւրեանց:
Բարկոճեցին եւ թաղեցին զնոսա: Ընդ ա-
տելութեանն, սէր իւրեանց: Եղեն քաղ-
կոճիւք եւ թաղողք: Մէկ փուռոյ մածաւ
ի կործանումն քաղաքին, զիդաւ փուռի
հանդերձ ծխով: Մնան երկոքին զխաւար:
Պժգմեցաւ եւ տիւրեցաւ աւղ ի վերայ մաւր
քաղաքաց: Չի ինքն եւ զստերք որ շուրջ
զնովաւ, հեղձեալք եղեն յանկարծակի:
Ի վերայ ընկերաց նոցա լոյս, ի վերայ նո-
ցա՛ միայն խաւար: Ի ժամու զուարթու-
թեան արեւու, մածաւ անդ մէկ փուռոյ:
Լուսացան արարածք ի վերայ նոցա, խա-
ւարեաց լոյս ի ժամ լուսոյ: Իրբեւ մաւ-
տեցաւ անդր արեգակն, յաճախեաց մութ
ի վերայ նոցա: Ի ժամու զի յաճախէ լոյս,
յաճախեաց խաւար ի վերայ նոցա: Իրբեւ
ձաղեաց արեւ զամենայնիւ, եմուտ ի նո-
ցանէն արեգակն: Քաղաքն ամենայն յե-
րկիրս [յ] զբարեալն էր զընթերեալք: Ոչ
զխալէր թշուառականն, թէ ի միում երե-
կորի չիք լինի: Յարեաւ քաղաքն ընդ ա-
ռաւստս, յետ զարթնոյն գարձեալ նրե-
ջեալց: Ի խաղաղ քնոյ յարեաւ, ննջեաց
քո՛ւն ընդոստոյցման: Ընդոստումն զար-
թուցիւ քնէից, ի քո՛ւն մեծ ընկզմաց
զնա: Եթէ ճամարիտ էին երազք վերջնոցս
իրբեւ զառաջնոցն, եւ էին ի զարուս մե-
րում տեսիլք որպէս ի զարսն առաջինս,
զիա՛րդ էին արդեւք տեսիլ թշուառացն
որ կորեան: Եւ զինչ էին արդեւք երազք
նոցա, [յ]այնմ գիշերի որ եղեւ յետին
ճայեաց նոցա արդեւք քուն իւրեանց, թէ
հատաւ յաչաց նոցա: Գուշակեցին ար-
դեւք երազք գիշերոյն վասն այգուն ա-
պականութեանցն: Աւրհնեալ է բարերարն
որ ծածկեաց զմահ նոցա յաչաց իւրեանց:
Ոչ յայտնեաց նախ քան զմեռանելն, զի
մի՛ մեռանիցին նախ քան զմեռանելն:
Մերկացան եւ ննջեցին հէգքն, խաղա-
ղեաց քուն զխլրտմունս նոցա: Զարթեան
եւ ազան թշուառքն, խաղաղեաց հար-
ուած զընթացս նոցա: Անկեալ էր զնոքաւք
քուն այն ստուեր մահու, անկաւ զնոքաւք
ի տունն մահ փոխանակ ստուերին իւրոյ:
Չի քուն նոցա էր ստուեր մեռելութեան,
իրբեւ մերկացան զստուերն, զարձան զե-
ցան զհաւաստին: Ի քունն մեռելոցն նմա-
նէին, ի հարուածին մեռեալք եղեն: Ետ

(1) Նոր աղուս անձանք բառ:

(2) Օր. վերայանձ իւրաց քողու զգիրդ և:

(3) Թախի թէ ընթերցի՛ մահուով:

(4) Բառ անձանք, որոյ նշանակութիւնն անյայտ
է ինձ:

(5) Տաղ Բ յաւելում սրբազնին:

(6) Բառ ostasht, անյայտ իմաստ:

(7) Թերեւս ընթերցի՛ ե՛ զկազմ:

ընդ ետ խորհրդայն եմուտ հաւատարմ: Զի զկնի քնոյն մեռելութիւն: Ի քնոյն ի քո՛ւն փոխեցան: Մին աւուրն, եւ մի ընդ երկարո՛յ: Փոխանակ քնոյն, ննջեցի՛ն ի քո՛ւն: Մին խորհրդոյ, եւ մին ժամանակի՛: Ի քրնոյ անտի մահճաց, բազմեմք զարթուցին զնոսա: Ի քնոյն զոր այժմ ննջեցին, մի՛ն կարէ զարթուցանել զնոսա: Յետ ընդզէմ պատահեցաւ առաւաւտն որ յետ քնոյն նոցա: Առաւաւտ առիշ արթնութեան, ետ քո՛ւն յաւիտենից: Եկեացէ տէր առաւաւտ ուղիղ, զրկնի այս քնոյ նոցա, աւցէ կիանս եւ յարութիւն: Զարթուցէ առաւաւտն, զոր ննջեցոյց առաւաւտ, ի ցանկալի եւ ի գուարթ ժամու, զի վայել՛ նմա համբաւ բարի: Ենաւ հրեշտակ բարկութեան, ի վերայ խաղաղ եւ յատկ քաղաքին, շարժեաց զնա եւ բարբառեցա՛ն շինուածքն: Խլեաց զնա եւ ճշեցի՛ն մանկունք իւր: Տապաւեաց զնա եւ հեղձա՛ն բնակիչքն: Կործանեաց զնա եւ թաղեա՛ց զտեղեղաւն: Ի մեծ ընդ երկար զարգարեցաւ, ի մի՛ում ժամու ապականեցաւ: Յաճախեցին թագաւորք զըզարդ նորա, եւ հրեշտակն բարկութեան զեղծուած նորա: Ո՛ր ունին ոչ չարչարեցի, որ լրւաւ զմահն բազմաց: Ո՞ր ակն ոչ լացցէ զապականութիւն յարկնուածոց: Զի՛արդ ծիծաղեցի բերան, զի կարկեցան բերանք յանկարծ: Լացցե՛ն քաղաք զ[ը]նկերս իւրեանց, զի մի՛ լիցին իբրեւ զ[ը]նկերս իւրեանց(1): Իբրեւ լան զ[ը]նկերս իւրեանց, ի վերայ պարտուց իւրեանց սղան: Նոյն ինքն լալիւնն հատուցանէ՛ զպարտիս երկոցունց կողմանցն: Յուցանէ զսէր առ ընկերան եւ զպաղատանս մեր առ Աստուած: Խանութք կարգք կարգք անկան, եւ թաղեցի՛ն զպարտիս իւրեանց: Զոգա՛ն վարդապետք եւ աշակերտք: Զոգա՛ն վարձկանք եւ զործաւորք: Մուգ առցեն դառնապէս ճարտարք ի վերայ ընկերաց իւրեանց:

Հրապարակեայ

Յ. Յ. Մ.

Ս. Պետրոսի մասին հրատարակեալ յօդուածին մէջ եղեղած են հետեւեալ վրիպակներ.

- Էջ 152 բ. ս. 9 ի վերջուս **Տային** ուղղելի՛ **հային**.
 » 153 ա. ս. 8 ի ներջուս. **մարդ** » **մարք**.
 » » ա. ս. 3 » **միշեւ** » **միցեւ**.

(1) Բառիկ՝ « զի մի լիցին... » միշեւ « իւրեանց » լաւեյալ ի լուսամբս ի ձեռն ուղղչին:

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԶԱՏԿԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՄՆԵՐ

ՍԻՌԻ Ապրիլ-Մայիսի թիւին վերջին թերթը մամուլի յանձնելու տանն Հայ ուխտաւորաց թիւր հասած էր 204-ի, որ յետոյ յանգեցաւ ՅՏԻ: Ասոնք եկած էին առհասարակ Սիւրիայէն, եգիպտոսէն, երուսաղէմի մօտիկ բաղարներէն, մէյ մէկ հոգի ալ Կ. Պոլսէն եւ Կրեաէէն:

Զատիկի առթիւ ամենազգի ուխտաւորներու բազմաբանգ եւ խառնազանջ բազմութիւն մը կ'ողելարէ Ս. Քաղարք: Այդ բազմութեան մէջ ուշագրաւ են եգիպտացի Դպտի ուխտաւորներ, իրենց տարազով, իրենց բարեպաշտական կերպերով, իրենց նախապաշարութեամբով եւ անոնց կերպերուն ամէնէն տարօրինակն է կիներուն ցնծութեան աղաղակը, Զըղլըրը, երբայական վաղեմի Ալէլուիային կամ օրհներգին արարացած եւ աշխարհագրած վերջաւանացութիւնը, որով կ'ողջուէրին բանիցս, ընդհատաբար, թափօրներն ու հանդէսները Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ:

Այս Զըղլըրը երբեմն «Բիւրրիոյ» մէջ հարանիւրներուն կը լսուէր: Երկրպագողի եւ ճշգրտաբանի թափօրները որոտընդոտող ողջուէրեցան Դպտի բարեպաշտներու ցնծակին ծայրներով:

ԴՌՆԵԱՅԷՔԸ Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՄԷՋ

ԴՈՆՐԱՅԷՔԻ արարողութիւնը մասնաւոր նշանակութիւն եւ հանգումներ ունի Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ: Վասնզի ուխտաւորներու ջերմեռանդութեան եւ բարեպաշտութեան հանդիսաւոր արտայայտութեան պահն է այն: Ամեն. Ս. Պատրիարք Զայրը ներկայ գտնուեցաւ արարողութեան: Հոգ. Կիւրեղ Վրդ. Խարայէլեան կարգաց ղռներու եւ վարպետներու բազման համար յուիրատու ուխտաւորաց Կոնդակը, որ յառաջ **գրաբար** էր, բայց Ս. Պատրիարք Զօր կարգադրութեամբ՝ աշխարհաբար կը խմբագրուի այժմ: Այս Կոնդակին մէջ պահուած են այն ստորագրիւններ, որոնք հետց ի վեր պատշաճօրէն կը տրուին ընծայարեր ուխտաւորներէն իւրաքանչիւրին՝ իրենց սեռին, զիրբին, հաւատքին, եկեղեցասիրութեան եւ մտաւորական արժէքներուն եւ առատամեռնութեան համեմատ: Այս ուխտաւորներ, շապիկ հագած, Ս. Ստեփանոսի պահարանէն կ'ելլեն, ձեռքերն լոյս մոմեր, կուզան կարգաւ կը համբուրեն Ս. Պատրիարք Զօր Աջը, եւ չարութիւն ատեանը, Սեղանի առջեւ, կը լսեն Կոնդակը, եւ Դոնրաշէքի արարողութեան ընթացքին, կ'երթան իրենց բանալի գոներուն եւ վարագոյրներուն մօտ, եւ երբ **Բայէ՛ Ինձ գորուս** կ'ըսուի, ամէնքը միանգամայն կը բանան իրենց «կնքահայր» եղած վարագոյրներն ու ղռները:

Դոնրաշէքի արարողութիւնը կատարեցին յուսարարապետ Մեսրոպ Սրբազան (ղուրսէն) եւ Բարգէն Սրբազան (ներսէն):

ԱՌԱՎ ՀԻՆԳՆԱՔԻՐ

(Ապրիլ 12)

Ճաշու ժամուն Ս. Պատրիարք մատոյց Պատրիարքական Փոխանորդ Մկրտիչ Սրբազան: 266 հոգի հաղորդուեցան զմայելի բարեպաշտութեամբ:

Երեկոյան Ոսնալուայի արարողութիւնը կատարեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

Այս արարողութիւնը, երուսաղէմի առումէն ի վեր, մասնաւորապէս անգլիացիներու համար եղած է աւետարանական պատմութեան ամէնէն կենդանի պատկերը եւ աղբիւր հոգեւոր ներշնչումի, այնպէս որ անգլիական հիւրերով կը լեցնուին Ս. Յակոբեանց Տաճարին երկու դասերը:

Այս տարի ներկայ էր Ոսնալուայի արարողութեան Անգլիոյ Բազմաւորին ղուսարը, Մարի Իշխանուհին, Դերակոմսուհի Լատէլ, իր ամուսնոյն Դերակոմս Լատէլի, և Վեսթ. Լէտի Փլումբրի, երուսաղէմի կառավարիչ Մ. Քիթթրի, եւ ուրիշ հետաւորացիներու հետ:

Իշխանուհին երուսաղէմ հասած էր օր մը յաւաք, Ապրիլ 11 Դ. եւ փափարած ներկայ գտնուիլ Հայոց Ոսնալուային, ղատական արարողութիւններու ամէնէն յուզիչ եւ շինիչ գրուածներէն մէկուն, որու մասին անշուշտ հիացումով խօսած էին իրեն՝ իր հայրենակիցները:

Իշխանուհին լրջութեամբ եւ երկիւղածութեամբ դիտեց արարողութիւնը եւ աղօթեց, ինչ որ սպասուող էր իր առած բարձր կրթութեան: Իր հազուադէպ կապուտոր այնքան պարզ, այնքան վայելչ էին որ մօր վանքի սենեակներուն մէջ քնակող հայ կիներ եւ աղջիկներ դիտողութիւն քրտնէին . . .

Բայց Անգլիոյ պէս պատմական մը Իշխանուհին՝ անճշակ պէմանքներուն գործնական դաս մը տրւած եղաւ՝ ըստ իր քաջութեան, իր հազուադէպ շնորհալի ըլլալ ամէնէն պարզ ու վայելչ հազուադէպ մըն ալ, եւ թէ հաշուաւ է գեղեցիկ ճշակութեամբ ու տգեղ մեծերով փերեւտիլ նորամուտութեան անունով:

Եւ Ոսնալուայի արարողութեան առթիւ երբ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը մերկացաւ իր հայրապետական սակեւուն զգեստը, եւ զինչակ մը սփածած՝ խոնարհեցաւ երկուստեան ոտքեր յաւաք, արդէն՝ պարզութեան, վայելչութեան եւ ծառայութեան ամէնէն դիրքորոշելի դասն էր որ կը արուէր վերէն աւետարանական մտքով:

Իշխանուհին այնքան հոգեկան զոհացում գտած է Հայոց եկեղեցւոյն մէջ որ յետոյ ժառանգաւորաց Վարժարանին անգլիկներէն ուսուցիչ Հայր Պրիմէն, որ մասնակից էր Ոսնալուայի, Տիկին Փլումբրի կողմէն իր ապարանքը հրաւիրուեցաւ մանրամասն տնտեսութիւններ տալու Իշխանուհիին, որ իր հիացումը յայտնած է եւ ուրախ եղած է դիտելով որ Անկիւրան եկեղեցւոյ պատկանող բաժնաւոր մըն ալ ոտքը կը լուացուի Հայոց. եկեղեցւոյ մէջ:

Ասիկ զատ թէ՛ Մէրի Իշխանուհին եւ թէ՛ Պատրիարք Վեսթ. Բարձր Քոմիտէի նախկներով ալ իրենց շնորհակալութիւնը յայտնած են Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը:

Ոսնալուայի ներկայ էին նաեւ երուսաղէմի Անկիւրան եպս. Մէկինէս Սրբազան, — որ արարողութեանէն ետք անգլիկներէն ալ կարգաց վերջին Աւետարանը ուսնալուային, հայկական շուքաւ, իւրք եւ զաւազան առնելով, — ինչպէս նաեւ Ամերիկայի Թէկիսի Նահանգին եպիսկոպոսը, Կէլլըր Սրբազան, իր բնամիտքի անդամներուն հետ, եւ Հարվըրտ Համալսարանի Փիլիսոփայութեան ուսուցիչներէն Prof. William Ernest Hocking. որ Ապրիլ 16 ին տեսակցութիւն մըն ալ ունեցաւ Ս. Պատրիարքին հետ, խօսակցելով իմաստասիրական նիւթերու վրայ:

Կէլլըր եպիսկոպոս հայտնէր մըն է, որ առանձինն ալ այցելեց Ս. Պատրիարքին, ժառանգաւորաց Վարժարանին եւ Ընծայարանին եւ սրանչիլ ուղերձ մը քրտնէ մեր Մարիաւազաց զատարանին եւ քաւ որ երբ վերադառնամ Ամերիկա, պիտի խօսիմ բարեկամներու թէ Հայր Ս. Յակոբի մէջ ինչ աղուոր զործ մը կը կատարեն այս դպրոցով:

Այս ծերունի եւ փորձառու հովուապետը կը պահէ իր երկաւորադի ախնէն ու աշխոյժը: Ինչն էր նախագահը Ամերիկայի եպիսկոպոսական եկեղեցւոյն Ազգային ժողովին, երբ Հայր Պրիմէն իրենց կողմէն անգլիկներէն ուսուցիչ նշանակուեցաւ ժառանգաւորաց Վարժարանին: Եւ հիմայ անձամբ ստուգելով ծնոր ընտրած արդիւնքը՝ կը ցնծար իր հոգիին խորերէն:

ՃՐԱՂԱՈՅՑ

Լոյս, լոյս լոյս:

Հաւատացեալ հոգիներ 1880 կը փնտռեն միշտ: Եւ Ս. Դերեզմանին լոյսը, ժողովրդական հաւատքն ծագող լոյսի մը աւանդական խորհրդանշանն է, որուն շուրջ այնքան սիրուն պատմութիւններ ու զրոյցներ յորինուած են: Եւ իսկ Տաթևացի, Սուրբ Պրիգորի Լուսաւորչի կոչումը կը կապէ Ս. Դերեզմանին լոյսին հետ, եւ կ'ըսէ թէ անոր աղօթքովն է որ լոյսը իջաւ « ի նշան Յարութեան Քրիստոսի » եւ ինքն ալ ասոր համար 1018 ՄԱՐԿԻՍ Կոնստանտինոպոլ (Երեւ. Հարցմանց, էջ 549): Դիպի ուխտաւորներ Ս. Դերեզմանէն լուցուած մոմերու լոյսը տեսնելէ ետք, ալ ՄԵՏԱՐ ԲԱՐՈՎ կ'ըսեն Ս. Բաղարին: Տեսած են 1830Ը, կատարած են իրենց ուխտը:

Կը հատկացուի ինքնին թէ ո՛րչափ կարեւորութիւն ունի ճրագաւորացի թափօրը, որ երբեմն այնքան ոչ հաճելի դէպքերու տեղի կուտայ բազմամրոյս խռնուածներու մէջ: Այս տարի, բարեբախտաբար, առանց միջադէպի անցաւ ճրագաւորացի թափօրը, բացի այն յանապաղէպ անպատեհութենէն որ յառաջ կուգայ Ս. Յարութեան Տաճարին փորկութիւնէն: Նայելով ուխտաւորաց խռնւած բազմութեան, այնպէս որ կարգապահութեան հսկող ոստիկաններ, ճամբար բանալու համար թափօրներուն, յաճախ խիստ կը վարուին ուխտաւորաց հետ, այսինքն՝ կամ կը հըրմշակեն կամ բռնի դուրս կը հանեն թափօրի անցքին վրայ պատահողները, անշուշտ, առանց բարակ փնտելու թէ ո՞վ են անոնք:

Մեր թափօրին հանդիսապէս էր նոր Լուսաւոր Հօգ. Տ. Մուշեղ Վրդ. Հայրապետեան, Ս. Փրկչի Տեսաւը:

ԶԱՏԻԿ

Հատկի առաւուն, Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Քափօրին հանդիսապետ եւ պատարագիչ եղաւ Գեր. եղիշէ Եպս. Չիլինկիրեան փոխանակ Լուսարարապետ Մեսրոպ Սրբազանի, որ հիւանդութեամբ արգիլուեցաւ:

Հատկի Կիր. երեկոյեան անդատանք, Ս. Յակոբի մեծ բակին մէջ, կատարուեցաւ խառն թագմութեան մը ներկայութեամբ: Հանդիսապետ եղաւ Գեր. Մատթէոս Եպս. Գայրզճեան:

Հատկի Բ. օր, Բշ. Մեռնոյցին, Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ Ս. Փրկիչ Վանքի գաւթին մէջ, եւ յետոյ գերեզմանատան մէջ կատարուեցաւ Եղիշէին մեծ հոգեհանգիստը, որուն նախագահեց Գեր. եղիշէ Եպս. Չիլինկիրեան եւ խօսեցաւ առաք պատշաճի քարոզը փոխանակ Բարդէն Սրբազանի որ հիւանդութեամբ արգիլուեցաւ:

Աւետման տօնին (Ապրիլ 20 Ուրբ.) հանդիսութիւնները կատարուեցան Գեթսեմանի, Ս. Աստուածածին, ստորերկրեայ Տաճարին մէջ. — հանդիսապետ եւ պատարագիչ Գեր. Մատթէոս Եպս. Գայրզճեան:

Աշխարհամարտան կիրակին (Ապրիլ 20) հանդիսութիւնները տեղի ունեցան Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ, Շր. երեկոյին Հրաւարապետի Կիր. առաւուն ժամերգութեամբ: Հանդիսապետը՝ Բարդէն Սրբազան որ պատարագեց եւ քարոզեց:

Համբարձումով (Մայիս 24 Եշ.) փառուեցան զատկական հանդիսութիւնները: Համբարձման տօնը տեղի կ'ունենայ Չիլինկեաց լեռան վրայ, զիշերային հսկումով եւ ժամերգութեամբ եւ առաւուն պատարագով, թղթի, թացօղեայ աւերակ եկեղեցւոյն մէջ, Հայոց Յունաց, Ղիսոց եւ Ասորոց կողմէն միանգամայն: Այլապէս եւ արմիւղից պաշտամունք մը: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր նախագահեց «Հրաշափառ» ին, իսկ Ս. Պատարագը մատուց Լուսարարապետ Մեսրոպ Սրբազան եւ քարոզեց:

ՓՈԳՍԻՈՐԱԶՆ ՈՒՆԵՍԱՌՈՐՆԵՐ

Ա. — ԻՏԱԼԻՈՅ ԳԱՀԱՎԱՌԱՆԿՐ

Իտալիոյ Գանձաւանդը, Փիլեմօրի եւ Սափայի Դաւա Իւթան Ումպերօ, իրեն ուխտաւոր մտաւ Երուսաղէմ, Ապրիլ 1. Կիր. առաւ: Յաղպէի Դրան առջեւ կատարուեցաւ ընդունելութիւնը, որուն հրաւիրուած էին հոգեւոր պետեր: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր անունով այս ընդունելութեան ներկայ գնուեցաւ Գեր. եղիշէ Եպս. Չիլինկիրեան, Ն. Ամեն. Սրբազանութեան Գաւազանակիր Հայր Սահակի եւ Դիւանապետ Տիար Կարապետ Նուրեանի հետ:

Իւթան Ումպերօն ներսեւ մտաւ Ս. Բազարը իր շաւիւղի մէջ, ընդունելութեան հրաւիրուած պաշտօնական անձինք ներկայացուեցան Նորին Աբխազական Բարձրութեան, որ ամենուրեք ալ ձեռք քօրուեց, եւ յետոյ քափօրով մը առ աջնորդուեցաւ ուղղակի Ս. Յարութեան Տաճար, ուր Պատանաւորացն առջեւ Յրանխակեան կրօնաւոր մը Իտալերէն գրաւոր ուղերձով մը ըզնունեց Իւթանը. ապա քափօրը յառաջացաւ զէպի

Ս. Գերեզման, ուր Իւթանը իր ուխտն արեւելեաց ընդունելութիւնը:

Իւթանը մինչեւ Ապրիլ 9. ԳԵ. մնաց Ս. Երկրի մէջ. չորս օր յաւկացուց Երուսաղէմի այցելութիւններուն եւ ուխտավայրերուն, ինչպէս օր ալ Պաղեստինի նշանաբանական տեղերուն:

Ուշագրաւ էր որ Իւթանը բացի Երեմ ազգերու ընկերովի սեփականութիւն եղող Սրբավայրերէն, չայցելեց ոչ-կարօյիկ սրբավայրերու:

Իսկ հոգեւոր պետերու վիժապարձ այցելութեան տեղ թելաւորանի հրաւիրեց զանոնք Իտալական Հիւպատոսարանին մէջ, Ապրիլ 5-ի երեկոյցն, եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր անձամբ պատասխանեց հրաւերին՝ Լուսարարապետ Մեսրոպ Սրբազանի եւ Դիւանապետ Տիար Կ. Նուրեանի հետ:

Բ. — ԻՆԵԱՆՈՒՀԻՆ ՄԵՐԻ

Անգլիոյ ճօրն Ե. Թալաւորին Դուստր, Իւթանուին ՄԵՐԻ, Գերալմանտին Լաւել, իր ամուսնոյն Գերալմա Լաւելի հետ, եղիպսօսն Երուսաղէմ հասաւ Ապրիլ 11, ԳԵ. եւ հիւր եղաւ Պաղեստինի Կառավարութեան: Այցելեց բոլոր ուխտաւորներուն եւ, ինչպէս տեսնուի վերեւ, ներկայ գնուեցաւ Ապրիլ 12. երեկոյ Սրբոց Յակոբեանց Տաճարին մէջ Ոսկուայի արարողութեան, ինչպէս նաեւ ճշգրտացոյցի հայ եւ յայն քափօրներուն՝ Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ: Իւթանուին օր մը յառաջ, Ապրիլ 13. Ուրբ արեւուն Ես, կառավարական աւագանիին հետ այցելած էր Ս. Յարութեան Տաճար. ուր Պատանաւորացն առջեւ ըզնունեցաւ Ս. Յակոբայ Միսրաբութեան ներկայացուցիչներու կողմէն:

Իւթանուին անպատճառ համարուելուն համար պաշտօնական ընդունելութիւն տեղի չունեցաւ, եւ այդ պատճառաւ ալ չայցելեց Պատրիարարաններուն:

ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ԿՈՆԴԱԿ

Երուսաղէմ հաստատուած, ընկի Քէօքանեացի, յախճապակիի վարպետ, Տիար Դալիք Յովնաննէտեան, իր շինած գեղանկար յախճապակիներով բարեկարգեց Ս. Փրկիչ Վանքին գաւթի Սեղանին նակասն ու ասոր ներքին կամարը, իրեն յիշատակ իր նմշեցելոց եւ կենդանեաց:

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր Օրհնութեան Կոնգակ մը ուղղելով Տիար Դ. Յովնաննէտեանի, գնահատեց աւելորդ գեղարուեստական յիշատակը Ս. Փրկիչ Վանքին:

ՆՊԱՍՏՆԵՐ

Կարճօրի եւ Պալկարիոյ երկրաւորմէն քառասունամեծուն նպատակով համար, Ս. Արքայի անունով Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր 30 Անգլ. օսկի զրկեց Երուսաղէմի Հիւպատոս Բնիկ. Հիւպատոս Վանք. Հանխապակի, եւ 30 Անգլ. օսկի ալ ուղղակի Պալկարիոյ Արքային զորոց Վանք. Նախարարին:

Հիւպատոս Վանք. Բնիկ. Հիւպատոս շաւիւղ ըզգայուն նախկին մը շինարարութիւն յայտնած է Ն. Ամեն. Սրբազանութեան:

ՍՈՒՆԻ ՀԱՄԱՐ

Փարիզէն Տիար Գալուստ Կիւպէնկեան ասկէ յառաջ տնտես էր Ս. Արսէնի Մասնադարանը, նախելով բոլոր հասարակները Patrologie Latineի. իսկ այս անգամ, ՍՈՒՆԻ Գալուստը համար 5000 ժրանքի նուէր մը դրկած է Ամեն Ս. Պատրիարք Զոր՝ սիրուն նամակով մը:

ՍՈՒՆ, անկեղծօրէն շնորհակալ է Տիար Գ. Կիւպէնկեանի՝ իր այս ինքնաշարժող նկատելի գնահատումին եւ բաշխարանքին համար:

ԳՊՐԱՅԱԿԱՆ ՀԻՄՆՈՐ ՀՆԵՔ

Ասկէ յառաջ ՍՈՒՆԻ մէջ ծանուցած էինք քէ ներս երկաւարէն խաղաղած Ազգային Գրադրան չեղ նոր շէնք մը պիտի շինուի: Այս շէնքին համար փառաւոր հիմներ արտադրող կարգի աշխատանքի եւ ծախքի դուրացիին եւ շահ մասնակ խնայելի, որովհետեւ հարկ եղաւ ուրք կէս կանգուն խոր իջնել զանելու համար ծայրը եւ կոյս հողը: Եւ հարկ եղաւ ազանել որ ներքին հիմներ դրուէին եւ բարձրանային հողէն դուրս, պատշաճական հիմնարկէլ կասարելու համար: Հիմները բաղձնայնաւ բարձրութեան հասած քլլաղով: 1928 Ապրիլ 26, ԵՇ. երկու ժամը 5ին կասարելուցաւ Ազգային երկաւար Նախակարարանի եւ Մանկապարտէզի հիմնարկէլի արտադրողներ, նախազանուրեամբ Ամեն Ս. Պատրիարք Զոր, շահ վայելալ համկիսաւորութեամբ: Հիմքին արեւելեան հիւսիսային անկիւնը կասարելուցաւ հիմնօրհնէր, եւ փորուած անկիւնաւորին մէջ դրուեցաւ յիշատակարան մը, զոր շաղախով յետոյին Ամեն Ս. Պատրիարք Զորը եւ Եպիսկոպոսներ, եւ յետոյ երկու զանուկ մասաղ եղան այս առթիւ:

Շէնքը կը շինուի հեշտ հասարակութի մը հսկողութեան տակ, պատերը ներքէն երկաթալոյնի խնամադախով (պէրօն), իսկ դուրսէն արքայաւոր փաշտով, անբախանցիկի հուրի եւ ջուրի, եւ անխախտի երկաւարէն: Յաւանքի եւ որ միջնէ Հոյսեմբեր տարին շինութեան զործերը:

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՍՈՒՐԲԿԻՍԱՆ ԲԱՅՈՒՄԸ

Ապրիլ 10, ԳՇ. կէսօրէն ետք ժամը 2-էն ին ճեղի տնեցաւ Սուրբգրոց Բրիտանական Ընկերութեան կողմէ երուսակէմի մէջ կառուցուած Սուրբգրոցան (Bible House) բացման հանդէսը, նախազանուրեամբ Դ. Վ. Տիկին Փլումբրի եւ առաջնորդութեամբ երուսակէմի Անկիւնեան Եպս. Մէլիքեան արքայանքի:

Սուրբգրոցանը շինուած է արեւելեան հին եւ Անգլիական բաղադրեալ սնով, երուսակէմի պարիսպներէն դուրս, դէպի հիւսիս, Tancred Lane փողոցին վրայ հանդէպ Ս. Յակոբայ Վեհաւել կալուածին (Վեհաւելեան Բարսիւն Պատրիարքէն շինուած), ապիսակ բարձր շէնք մը, որու զանգին զանան եւ շինութեան համար ծախք եղաւ զրեք 17,000 Անգլիական սկիլ:

Հին եւ Նոր Կտակարանէն կտրեր կարգացուեցան Անգլիկէն, Չիւստէն, Չալոնէրէն, Հնդկէրէն եւ երուսակէմի յետոյն յետոյն, Գլխաւոր խաղերն էին, Rev. John H. Ritson, Ընկերութեան Ընդհ. Քարտադրը եւ

Dr. John R. Mott, Միջազգային Միոսնարական Յանձնաժողովին նախագահը:

Ամեն Ս. Պատրիարք Զոր կողմէն այս հանդէսին ներկայ գնուեցաւ Բարդէն Սրբազան, Հոգ. Կիւրեղ Վրդ. Բարալեանի ներս:

Սուրբգրոց Բրիտանական եւ Արեւելեան Ընկերութիւնը (British and Foreign Bible Society) հաստատուած է 1804-ին եւ աշխարհիս վրայ ունի յիսունի չափ Սուրբգրոցաներ, որոնց վերջինն է երուսակէմի այս նորին Սուրբգրոցանը: Ընկերութիւնը մինչեւ հիմայ Սուրբ Գիւրգը, ամբողջովին կամ մասնակի, բարգաւաճած է 608 յեզուներու եւ բարբառներու: Ընկերութեան կազմութեան անմիջապէս ետք առաջին բարգաւաճուած գիրքն է Յովհաննէս Աւետարանը, Հիւս. Ամերիկայի կամփրնդիկներուն համար Մօհակերէն (Mohawk) բարբառով. իսկ ամենէն վերջինը, այսինքն 608րդը Գուկասաւ Աւետարանն է, որ բարգաւաճուեցաւ Փիւպէրիպիւրէնի (Tubetube, Ովկիանիայի բարբառներէն մին) եւ դեռ նոր հրատարակուեցաւ: Ընկերութիւնը իր հաստատութենէն մինչեւ հիմայ տարածած է 355,000,000 կտոր Սուրբգիրք:

Անոնցմէ զատ այլեւայլ կերպով ուրիշ բարգաւաճութիւններ ալ եղած են, եւ յեզուներուն ու բարբառներուն թիւը հասած է 867-ի: Աշխարհիս վրայ ոչ մէկ գիրք այսօր յեզուներու կրցած է բարգաւաճուիլ, տարածուիլ եւ կարգացուիլ:

ՆԻՒՄԷՆ ԳՊՐԱՅԻՆ ԲԱՅՈՒՄԸ

Սուրբգրոցան հանդէսին աւարտումէն ետք ներկայ հրախրուեցան, Մարգարէից Փողոցին վրայ Thabor (Թաբոր) բառուած տունը, որ վերածուած է Գրքոցի մը, Newman School of Missions անուանով:

Հրախրուեցան քէյով մեծարուեցան այս տան պարտէզին մէջ, եւ յետոյ կասարելուցաւ այս հաստատութեան ալ բացման հանդէսը:

1852 ին շինուած է այս համեստ շէնքը, զոր յետոյ զնաւ է Տիկ. Նիւմէն, Ամերիկայի Մեթոսիս Եկեղեցւոյ Եպս. Նիւմէնին կինը, որ իր ամուսնոյն մահէն ետք եկած բնակած է հաս. Տիկնոյ մահէն ետք ալ շէնքը անցած է Մեթոսիս Եպսկոպոսական Եկեղեցւոյն, որ այժմ հինգ տարուան համար, առանց վարձի, տնայն է Միոսնարական Միացեալ Խորհուրդին (The United Missionary Council), որ պիտի զործածէ իբրեւ զպրոց, Հեշտ եւ Խալաք Երեսօտարդութիւնը կրթելու համար Y. M. C. A. ի մեթոսով. բայց առ այժմ մասնաւորապէս Հեղից ներս պիտի զբաղի: Հիմայ 12 ուսանող ունի, որ արաբերէն կը սորվին իրենց զործի ծաւալէն ետք: Անոնցմէ զատ, Ամերիկայի, Գերման, Սկոթլանդի եւ Անգլիայի միոսնարներէն եւ Կառաւարական պատշտեաններէն խաւք մը, բոլորը 40 հոգի, կը յաճախեն այս զպրոց՝ արաբերէն սորվելու համար:

Այս հանդէսին գլխաւոր խաղերն էին Dr. R. E. Diefendorfer, Մեթոսիս Եկեղեցւոյ կողմէն եւ Dr. John R. Mott:

Անկիւնեան Եպիսկոպոսը երկու շէնքերուն նուիրման ազօրներն քաւ գրաւուր:

Տ. ԵՓՐԵՄ ՎԱՐԴ. ՊԵՋԻՐՃԵԱՆ
1858 — 1928

Ս. Արսույս Միաբանութեան երիցազոյն անդամը եւ ճին դպրոցի ջիգար դեմբերուն ամենէն նշանաբանը եւ Հայր Եփրեմ, որ բոլորովին անակնկալ եւ եղբական պարագաներու շալ փակեց իր աչիւնքը:

Հ. Եփրեմ, աւագանի անուանով Նազարէր, բնիկ Սեբաստիայի, ծն. 1858 Յուլիս 18, ի բնէ նախ կրօնական եւ կրօնաւարական բերաններով, նոյն իսկ յափշտակուած նշանաբանով կենցաղէն, կը միաբանի Սեբաստիայ Ս. Նշան Վանին՝ 1877-82, յետոյ կուգայ Երուսաղէմ եւ կ'աւակներս ժողովրդ. Վարձարանին, 1882-85, եւ կը վերադառնայ Սեբաստիա՝ Ս. Նշան Վանի 1885ին: 1888 Ապրիլին սկիզբը դարձեալ կուգայ Երուսաղէմ եւ վերջնականապէս կ'անդամակցի Ս. Յակոբի Միաբանութեան, եւ 1892 Յոգոս. 29ին Սարկաւազ կ'ըլլայ Խաղաղեան Սահակ Սեբաստիայի ձեռնադրութեամբ, իսկ նոյն տարւոյն Սպտ. 13ին Քանանայ կը ձեռնադրուի Յարութիւն Պատրիարքէն ուր բնիւններով եւ Արեղայ կ'օրհնուի:

Հ. Եփրեմ իր ձեռնադրութենէն ետք կը նստի Ս. Արսույս ժողովարանին՝ կատարելով այլազան պատշաճներ:—Ս. Յարութեան, Ս. Փրկչի եւ Հրեշտակապետի Տեսչութիւններ, Ս. Յակոբի Ժամօրհնոգութիւնը, Մասնավարարութիւնը, եւ այլն: Վերջին պատշաճն եղաւ Փանծապետութիւնը, Եւրոպայի Տեսչութեան մէջ, որով նշանակեալ ձեռնութեան պատճառաւ:

Քէն այս Յուլիսին եօրանամանեայ պիտի ըլլար, բայց իր տեսիլ չէր մասնէր իր տարիքը: Դիմանքը կարմիր էին միշտ եւ անխորշ, իսկ մազերը հազիւ ներկցած:

Հ. Եփրեմ իր կազմուածով միջամտակ, կարճ-վիզ, բիկնեզ, ծանրամարմին, դանդաղաւարտ, բնական կարծաւածի:

Նկարագրով բարի, պարզամիտ, երբեմն զայրացկոյ ինքնին կորեցնելու չափ, բայց զիջող շուտով ու անյիշատար, նոյն իսկ կատարներ յաւի առնելու չափ լուրջ, եւ ըստ Աւետարանի՝ չհակառակող չարին, իր լուսաւորն անձնապատշաճութիւնն ու շատազուրիւր բնէլէ ետք: Միաբանական սեղանին ամենէն քիփիլ յանախորդը, սուր սիրտակով, եւ իր առեկն կեանքին մէջ ինքնապաշտ (self-service), իր միակ նախընտր իր **հարկիւն**, անտաւ ուրիշներուն, իր սենեկին մէջ, օրը մէկ անգամ: Հազուադէպ կ'ապուսր արեւելեան, միաբանական սենեկով ծածկուած, բայց իր պատարագի օրհնութեան յասակ մանիակապոյն մեծաբն **գրգռուն**, վառնի Հ. Եփրեմի պատշաճութիւնը պատարագի, կատարելով **evenement** մըն էր.—ծով, հսկում, իր սարս, ինքն իր մէջ, սակայն առանց ուրիշներ խանգարելու:

Սասիկ բնակարանի Ս. Յակոբի մէջ սիրով աւան-

դական կարգուաւորին, եւ սարս համար միշտ **սրնոյ** աշուճակ, երբ մարդ զսնէր, իսկ երբ մարդ չզսնէր՝ առանձինն, նոյն իսկ եկեղեցւոյ մէջ, պատշաճութիւնը պատշաճ, այնպէս որ իր անխորշ բարեպաշտութիւնը եւ իր **սրնոյ** զուրիւր կարելի չէր հաշտեցնել իրարու հետ, բայց ինքն կը հաշտեցնէր իր մօթին մէջ եւ իր հասկը-ցողութեամբ:

Պատշաճութիւն մէջ իր լեզուն բաւեւ էր. պարզապէս կը քաշէր՝ երբ կը սաղմոսէր: Աղօթքը բնական եւ Աւետարան կարգաւոր առնել մեծ ճիշդ կ'ընէր որ անբերի առատաւորութեան, եւ այս ճիշդութեան մէջ հաշտեցնէր շատեր կ'ախի կը բաժնէին իր բաւեւ լեզուին հետ:

Այս բարի վանականը շատեց հաշտութեամբ եւ մեծ-նշուր զապախարին հետ, այնպէս որ տարիներ շարաւարդէն պատշաճութեամբ տուած էր իր զերեզմանն իսկ Ս. Փրկչի զերեզմանեան արեւմտեան հարաւային պատին շալ՝ անկիւնի մօտ, շատեցազորեւ իր փառապաշտով, բայց մանուկան բուականէն . . .

Եւ մեծաւ Հ. Եփրեմ բոլորովին անակնկալ եւ ձիւ մանով մը . . .

Անէն մը ի վեր դժգոհ իր ոտներուն յողացաւ, հակառակ իրեն տուած զգուշական խորհուրդին, կ'արեւէ երբայ Տիրեմիւյ չերմուր, երբ Պաղեստինի վրայ կը փչէր եղանակին յասակ խորհուրդը (**սիմոն**), եւ ինչպէս կ'էրէի, անհանգիստ կ'ըլլայ հո՛ն ննուղ տալէն, կ'արեւէ վերադառնալ Երուսաղէմ, եւ Ապրիլ 25, ԳՇ. առաւ **օրոյ** մը մէջ, ուղեկիցներուն հետ համար կ'ըլլէ այդ տարեան, Տիրեմիւյն Երուսաղէմ, կ'ստիւն համար 170 Միլիոնրի հետաւորութիւն մը. բայց մինչեւ որ կը հասնին ձիւնին, եղբայրի դաշին մասեր, կ'աւուրի խեղճ վարդապետը, եւ **շօքէօրը** հազիւ կը հասցընէ զինքն Նապոլու, կ'աւուրէ ժամ մը յառայ, եւ ոտիկանութեան զիտութեամբ կը յանձնէ փառապաշտ իրանգաւանցը, անխորշ եւ անզգայ վիճակի մը մէջ, այնպէս որ բժիշկները չեն կրնար բան մը խմանալ իր բերէն, եւ կը վախճանին երկիւղեան ծամը 4ին, ըստ հիւանդանոցի բժշկական **սեղեկագրին՝ արեւմտաբանութեան** նշանակումով:

Անակնկալ զոյր կը հասնի Ս. Յակոբ, եւ քաղման Տրգաւ Վրդ. անմիջապէս Նապոլու կը զրկուի փանի մը հոգիով, որ ճնշեցաւ կը իրանգաւան Երուսաղէմ՝ Ապրիլ 26. ԵՇ. առաւ ծամը 4ին:

Նշխարման առաջը առնելու համար, արեւ կարգաւորութեամբ մը կատարուեցաւ Քանանայարազի կատար, Ս. Յակոբայ Տանարին մէջ: Այս տարին Ս. Պատարագ մատոյց Հոգ. Տ. Վրդանէ Վրդ. Գառնապետ, իսկ օծուր կատարեց՝ Դեր. Տ. Եղիշ Եպս. 2իլիկիւրեան եւ հակիրճ դամբանակաւով մը բուեց հանգուցեալին փառանամանայ ծառայութիւնը Ս. Արսույս:

Յետոյ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր նախազանութեամբ կատարուեցաւ յուրաւարարութեան կարգը, — եւ դադար առաւորուեցաւ Ս. Փրկչի, 2իլիկիւրեան եղիշ Սեբաստիայի նախազանութեամբ եւ ամբողջութեամբ իրանգաւան համարանին մէջ:

Հանգիւս իր բարի հոգւոյն:

24. M. Nubarian. Dictionnaire Français-Arménien. Éditions P. Balentz, 233, Faub. S. Martin, Paris. Տպ. Մաքս. Փարիզ. 208B^{is}, Rue Lafayette. 16° էջ 640. Գին՝ կիսալարին Ժր. 25:

25. GORGIN KHAN, The Armenian Minister and Commander-in-chief of Nawab Mir Kasim of Bengal, from 1760-1763, By Mesroby J. Seth, M. R. A. S. — A Paper read at the Tenth Meeting of the "Indian Historical Records Commission, held at Rangoon in December 1927. [Reprinted from Vol. XXXV of "Bengal: Past and Present."] Calcutta: 1928. In folio p. 17.

26. A Lecture Delivered at "Galstaun Park, By Mr. Mesroby J. Seth, M. R. A. S. on Sunday, the 12th February, 1928, on the occasion of the inaugural Garden Party of the Armenian Diocesan Educational Union (Calcutta.) in 8° p. 11.

27. B. Kévorkian, Directeur de l'Ecole Arménienne de Begnins et Genève. DE L'EFFICACITÉ DE L'EXEMPLE — Nécessité d'une Science des Parents. Préface De PIERRE BOVET, Professeur de l'Université de Genève. Publication de l'Ecole Arménienne de Begnins et Genève. Paris, 1928. 8° p. 251.

28. ILLUSTRATIONS DE NICÉPHORE PHOCAS ET DE L'EPOPEE BYZANTINE, Répertoire méthodique, composé par Mme SIRARPIE DER NERSESSIAN, Diplômée d'Études Supérieures à la Sorbonne. Paris. Libr. Orient. P. Geuthner. 1924. info. p. 529-558.

29. Two Slavonic Parallels of the Greek Tetraevangelia: Paris 77, By SIRARPIE DER NERSESSIAN, Reprinted from THE ART BULLETIN. Vol. IX, No. 3 The College Art Association of America, New York University: Washington Square, New York, 1927. info p. 52.

30. Մ. ԶԳՕՆ, ՎԱՐԴԵՐ ՔԵՉ ՀԱՄԱՐ, 1928 Տպ. Արաբ. Սոփիա, Գին 10 Լէվա. 8° էջ 56. — Հեղինակը այն գրողի ամբողջ հաստիքը կը նուիրէ «Արաբ»ի ժոնսին:

“ՍԻՈՆ.Ի ՀԵՏ ՓՈԽԱՆԱԿՈՒԱԾ ԹԵՐԹԵՐ

11. ԻՋԱՍԻԾ, Գրական, Բարոյական, Գիտական, և այլն. անկախ ամսագիրք, հրատարակութիւն Մ. Յ. Մաքսուսեան և Ընկ. Տպարանի. Նիկոսիա (Կիպրոս) էջ 16. Տարեկան բաժնեգին, Կիպրոսի համար 4 չիլին, Արտասահմանի՝ 6 չիլին, Ամերիկայի 1,50 տոլար: Հասցէ.

M. H. Maksoudian, P. O. Box, №. 119 Nicosia, Cyprus.

ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄ

Կ. Պոլսի մեր ազգայիններէն անոնք որ ԱԶԳԱՊԱՏՈՒՄԻՆ ԵՐՐՈՐԻ մասը գնել կ'ուզեն, բո՛ղ դիմեն Կ. Պոլսի մէջ՝ ուղղակի Պսրփկն. Փոխանորդ Գեր. Սմբատ Եպս. Գազազեանի, որուն դրկուած են բաւական քիւով Ազգասրահներ:

Կ: Պոլսէն Տիկին Լիւսի Սան-
տալճեան նուիրած է Ս. Աթո-
ռոյս Մատենադարանին՝ Histoire
Documentaire des Ages du
Paganisme. 1410 av. 305 apr.
J. C.

—Ա. Է. Բ. Հատոր— Հեղինակ
Հ. Յովսէփ Վարդ. Սանտալճեան
— Երկու Հատորներու միասին
արժէքն է Ամերիկայի համար
Տօլար 3,50. Իսկ ուրիշ երկիրնե-
րու համար 75 ֆրանք:

Դիմել աւագակի՝

MADAME LUCIE SANDALDJIAN

Rue Nalband. n° 18

Péra—Pancalti.

Constantinople — (Turquie)

ԲՈՒԺԱՆՔ

ԲՈՒԺԱՆՔԱՅԻՆ ԿՈՄԻՏԵ

«ԲՈՒԺԱՆՔ» որ միակն է իր
տեսակին մէջ, լոյս կը տեսնէ խըմ-
բագրութեամբ և աշխատակցու-
թեամբ քաղմաթիւ հայ և օտար
բժիշկներու (Փարիզէն, Ամերիկա-
յէն, Յունաստանէն, Պոլսէն և Երե-
ւանէն):

«ԲՈՒԺԱՆՔ»՝ Յունիսին կը թե-
ւակոխէ իր Գ. տարին: Տարեկան
բաժնեգինն է ՄԻԱՅՆ ՄԷԿ ՈՒ ԿԷՍ
ՏՈՂԱՐ կամ 40 ֆրանք:

«ԲՈՒԺԱՆՔ»ի Ապրիլի, Մայիսի
և Յունիսի թիւերը ՉԲԻ պիտի ըս-
տանան անոնք որ այժմէն կը բա-
ժանորդագրուին Գ. տարեշրջանին
համար և ՄԻՆՉԵԻ ՅՈՒԼԻՍ ՄԷԿ
կը զրկեն իրենց բաժնեգինը, չէքով
կամ մընի օրտըրով:

Հասցէ

POUJANK

DOCTEUR L. KRICKORIAN

126, Faubourg Saint-Denis,

France

Paris (10°)

ՍԻՈՆ

ՍԻՈՆԻ 1927ի հաւաքածուն
կազմուած կը ծախուի 8 Անգլ.
Շիլինի կամ 40 Եգ. Ղրցի:

ԳՐԱԲԱՐԻ ԴԱՍԸՆԹԱՅՔ

Գրաբարի ուսումը զիւրին և
հաճելի ընծայելու համար Ամեն. Ս.
Պատրիարք Հօր պատրաստած Ըն-
թԱՅՔներու շարքը նորէն լոյս տե-
սած են Ս. Աթոռոյս Տպարանէն
կարեւոր բարեփոխութիւններով:

1.— ԲԱՌԱԿԻՏՈՒԹԻՒՆ կամ Ութ
Մասունք բանի Քերականու-
թեան. Դ. Տպագրութիւն.
Գին 5 Դահեկան:

2.— Ընթացք ի Գրոց Բարբառ Ա.
ՏԱՐԻ. Է. Տպագրութիւն.
Գին 5 Դահեկան:

3.— Ընթացք ի Գրոց Բարբառ Բ.
ՏԱՐԻ. Դ. Տպագրութիւն.
Գին 6 Դահեկան:

ԸնթԱՅՔԻ Գ. ՏԱՐԻՆ ընդ մամլով,
նորագոյն տպագրութիւն:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ԼԻԱԿԱՏԱՐ

ՅՈՒՑԱԿ ԳԻՐՔԵՐՈՒ

ՄԲՈՑ ԷՍԿՈՒԵՆԱՆՑ ՏՊԱՐԱՆԻՆ

1833-1927